

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА МОРСЬКА АКАДЕМІЯ»

Навчально-науковий інститут морського права та менеджменту

Кафедра морського права

УДК: 341.16:001ЮНЕСКО(079.2)

Допіра Анастасія Володимирівна

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Дипломна робота магістра

Науковий керівник,

К.ю.н., доцент

Краснікова О.В.

освітньо-професійна програма

«Морське право»,

спеціальність 081 «Право»

Здобувач

Науковий керівник

Завідувач кафедри

Нормконтроль

Наталя КРЕСТОВСЬКА

Наталя КРЕСТОВСЬКА

м. Одеса - 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	9
1.1. Поняття, особливості та класифікація об'єктів підводної культурної спадщини	9
1.2. Історичний розвиток правового регулювання підводної культурної спадщини	18
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	27
2.1. Міжнародно-правове регулювання захисту підводної культурної спадщини	27
2.2. Роль міжнародних організацій у захисті підводної культурної спадщини	34
РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	43
3.1. Аналіз законодавства України щодо охорони підводної культурної спадщини	43
3.2. Порівняльний аналіз законодавства різних країн у сфері охорони підводної культурної спадщини	53
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	66
4.1. Основні виклики у сфері охорони підводної культурної спадщини....	66
4.2. Шляхи вдосконалення правового режиму охорони підводної культурної спадщини в Україні та у світі	72
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

UCH - підводна культурна спадщина (Underwater Cultural Heritage)

ЮНЕСКО - Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ІМО - Міжнародна морська організація

ICOMOS - Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць

ICUCH - Міжнародний комітет з підводної культурної спадщини

INTERPOL - Міжнародна організація кримінальної поліції

DRASSM - Департамент підводних та підводно-археологічних досліджень
(Франція)

ISCR - Інститут консервації та реставрації (Італія)

NIAS - Відділ підводних археологічних досліджень (Італія)

PSSA - особливо вразливі райони моря

ICO - Міжурядова океанографічна комісія

ЮНЕП - Програма ООН з навколишнього середовища

IAUA - Міжнародна асоціація підводної археології

NAS - Nautical Archaeology Society

ЦВММУ - Центральний військово-морський музей України

КНР - Китайська Народна Республіка

ІА НАНУ - Інститут археології Національної академії наук України

ВСТУП

Актуальність дослідження. Підводна культурна спадщина (Underwater Cultural Heritage, UCH) являє собою унікальний феномен, що поєднує в собі виняткову історичну, культурну, наукову та екологічну цінність. Ця спадщина включає затонулі кораблі, стародавні міста, археологічні артефакти та інші сліди минулої людської діяльності, схованої під товщею води. Ці об'єкти мають надзвичайно важливе значення для розуміння історії людства та культурного розвитку світової цивілізації.

Водночас, UCH перебуває під серйозною загрозою через низку чинників. По-перше, існує недосконалість правового регулювання у цій сфері, що ускладнює ефективну охорону підводної спадщини. По-друге, стрімкий технологічний прогрес та комерціалізація підводної археології створюють ризики незаконного вилучення та пошкодження цінних артефактів. По-третє, зміни навколишнього середовища, такі як кліматичні зрушення та забруднення, становлять загрозу для крихкого підводного культурного надбання.

Саме тому дослідження теоретико-правових основ захисту UCH, аналіз міжнародного та національного регулювання у цій сфері, а також визначення шляхів вдосконалення правового режиму є вкрай актуальними та важливими завданнями. Комплексне вирішення цих питань дозволить зберегти унікальні свідчення минулого людства для нинішніх і майбутніх поколінь.

Мета та задачі дослідження. Метою роботи є комплексний аналіз теоретико-правових основ захисту UCH.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі основні **задачі**:

1. розкрити поняття, особливості та класифікацію об'єктів UCH;
2. дослідити історичний розвиток правового регулювання охорони UCH на міжнародному рівні;
3. проаналізувати міжнародно-правові інструменти захисту підводної культурної спадщини;
4. дослідити роль міжнародних організацій у процесі захисту UCH;

5. здійснити аналіз законодавства України щодо охорони UCH;
6. здійснити порівняльний аналіз законодавства зарубіжних країн у сфері охорони UCH;
7. визначити основні проблеми та шляхи вдосконалення правового режиму охорони UCH.

Об'єктом дослідження виступають міжнародні правовідносини у сфері охорони UCH.

Предметом дослідження є правове регулювання захисту об'єктів UCH.

Методологічна основа дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Діалектичний метод дозволив розглянути правове регулювання охорони підводної культурної спадщини як динамічне явище у його розвитку та взаємозв'язку з іншими правовими інститутами. Історичний метод застосовано для дослідження еволюції правового регулювання підводної культурної спадщини від традиційних принципів морського права до сучасної комплексної системи міжнародного захисту. Системно-структурний метод використано для визначення місця норм про охорону підводної культурної спадщини в системі міжнародного та національного права, а також для класифікації об'єктів підводної культурної спадщини. Формально-юридичний метод застосовано при аналізі змісту міжнародно-правових актів та національного законодавства різних держав у сфері охорони підводної культурної спадщини. Порівняльно-правовий метод дозволив виявити спільні риси та відмінності у правовому регулюванні охорони підводної культурної спадщини в різних державах, а також визначити можливості використання позитивного зарубіжного досвіду в Україні. У роботі також використано методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, що дозволило сформулювати обґрунтовані висновки та пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання охорони підводної культурної спадщини.

Аналіз джерел та літератури. Дослідження теоретико-правових основ охорони підводної культурної спадщини спирається на ретельне вивчення

широкого кола різноманітних джерел. Це, перш за все, ключові міжнародні договори та угоди, що становлять правову базу у цій сфері. Центральне місце серед них посідають Конвенція ООН з морського права 1982 року та Конвенція ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року. Ці фундаментальні документи визначають базові принципи, механізми та зобов'язання держав щодо захисту UCH.

Не менш важливим джерелом є національне законодавство України та провідних країн світу - Франції, Італії, Хорватії, Китаю та інших. Аналіз цих правових систем дає змогу виявити різноманітні моделі та підходи до імплементації міжнародних стандартів на національному рівні. Це допомагає не лише ознайомитися з передовою практикою, а й виявити проблемні аспекти правового регулювання UCH.

Значний внесок у розробку теоретичних аспектів щодо UCH зробили українські науковці. Зокрема, праці Краснікової О.В., Воронова С.О., Кучанської Л.С., Мелько Л.Ф., Уської У.Р.

Серед зарубіжних дослідників варто відзначити фундаментальні праці Tulio Scovazzi щодо правового режиму UCH, E. Perez-Alvaro щодо етичних та практичних викликів у сфері охорони UCH, Kirstin S. Meyer-Kaiser, Calvin H. Mires щодо екологічних аспектів захисту UCH, а також I. Kunda, C. Beltrame, Xintong Li, Yen-Chiang Chang та L'Hour, які досліджували національне правове регулювання охорони UCH у зарубіжних країнах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формуванні цілісного теоретико-правового підходу до розуміння сучасних проблем правового регулювання захисту UCH. Вперше здійснено комплексний здійснено комплексний аналіз теоретико-правових основ охорони підводної культурної спадщини, представлено системний аналіз міжнародно-правового регулювання охорони UCH, здійснено порівняльний аналіз законодавства України та провідних зарубіжних країн, таких як Франція, Італія, Хорватія, Китай, щодо охорони підводної культурної

спадщини, визначено комплекс основних проблем та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового режиму охорони УСН.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання при розробці міжнародних договорів з питань охорони УСН, а також у процесі вдосконалення національного законодавства України у цій сфері. Матеріали дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні курсів з міжнародного морського права та для подальших наукових розробок у цій галузі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дипломної роботи були оприлюднені на міжнародних наукових конференціях:

4. Допіра А.В.. Підводна культурна спадщина: унікальний феномен на перетині історії та екології. *Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики*: матеріали Х Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції молодих науковців та здобувачів вищої освіти. м. Одеса, 28 листопада, 2024 рік. Одеса: НУОМА. 2024.

5. Допіра А.В.. Правові та практичні виклики у сфері охорони підводної культурної спадщини. *Експериментальні та теоретичні дослідження в контексті сучасної науки*: матеріали VII Всеукраїнської студентської наукової конференції. м. Львів, 22 листопада, 2024 рік / ГО «Молодіжна наукова ліга». - Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. С. 228-230.

6. Допіра А.В.. Міжнародно-правові інструменти захисту підводної культурної спадщини. *Perspectives of contemporary science: theory and practice*: Proceedings of The 10th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Lviv, Ukraine. 2024. P. 1570-1573. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/PERSPECTIVES-OF-CONTEMPORARY-SCIENCE-THEORY-AND-PRACTICE-11-13.11.24.pdf>

Обґрунтування структури роботи. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі "Теоретико-правові основи захисту підводної культурної спадщини" розкривається поняття та особливості підводної

культурної спадщини як об'єкта правового регулювання. Аналізується поняття UCH відповідно до Конвенції ЮНЕСКО 2001 року, досліджуються характеристики підводних культурних об'єктів. Особлива увага приділяється класифікації об'єктів UCH за різними критеріями. Також простежується еволюція правового регулювання UCH від традиційних принципів морського права до формування сучасної системи міжнародного захисту.

Другий розділ "Міжнародно-правові інструменти захисту підводної культурної спадщини" присвячено аналізу міжнародно-правового регулювання охорони UCH. Розглядаються положення ключових міжнародних документів - Конвенції ООН з морського права 1982 року, Конвенції ЮНЕСКО 2001 року, Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини 1992 року, Міжнародної хартії ICOMOS 1996 року. Окрема увага приділяється ролі міжнародних організацій у захисті UCH, зокрема діяльності ЮНЕСКО, ІМО, ICOMOS та інших структур.

У третьому розділі "Національно-правове регулювання захисту підводної культурної спадщини" здійснюється аналіз законодавства України щодо охорони UCH та діяльності уповноважених органів. Проводиться порівняльний аналіз правового регулювання охорони UCH у різних державах (Франція, Італія, Хорватія, Китай), виявляються спільні тенденції та особливості національних підходів.

Четвертий розділ "Проблеми та перспективи вдосконалення правового режиму підводної культурної спадщини" присвячено аналізу основних викликів у сфері охорони UCH та розробці пропозицій щодо вдосконалення правового режиму охорони як на міжнародному, так і на національному рівні. Особлива увага приділяється шляхам посилення охорони підводної культурної спадщини України в умовах російської агресії.

У висновках підсумовуються результати дослідження та формулюються пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання охорони підводної культурної спадщини.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

1.1. Поняття, особливості та класифікація об'єктів підводної культурної спадщини

Водні простори нашої планети, що охоплюють понад сімдесят відсотків її поверхні, завжди викликали непідробний інтерес та захоплення у представників різноманітних наукових галузей. Морське середовище, з його багатогранністю та таємничістю, продовжує притягувати увагу дослідників з різних дисциплін – від біологів та океанологів до геологів та археологів.

Незважаючи на значний прогрес у вивченні Світового океану, величезні морські території все ще залишаються *terra incognita* для людства. Багато аспектів підводного світу досі не розкриті, приховуючи в собі незліченні загадки та потенційні відкриття. Ця неосяжність та недослідженість морських глибин продовжує стимулювати наукову спільноту до нових експедицій та досліджень.

З роками міжнародна спільнота поступово приходить до глибшого розуміння неоціненого значення морської спадщини. Культурні артефакти, історичні реліквії та природні скарби, що зберігаються в надрах морів та океанів, набувають все більшого визнання як унікальне надбання всього людства. Ця зростаюча обізнаність спонукає до активізації зусиль з вивчення, збереження та захисту підводних культурних та природних багатств для майбутніх поколінь.

Усвідомлення цінності морської спадщини не обмежується лише науковими колами – воно поширюється на міжнародні організації, уряди країн та широку громадськість. Це призводить до розробки нових підходів до управління морськими ресурсами, посилення міжнародного співробітництва у сфері океанічних досліджень та впровадження інноваційних технологій для вивчення підводного світу.

Підводна культурна спадщина (Underwater Cultural Heritage, UCH) є унікальним компонентом світової культурної спадщини, що включає в себе затонулі кораблі, руїни стародавніх міст, артефакти та інші сліди людської діяльності, які знаходяться під водою. Значення цих об'єктів для розуміння історії людства та розвитку цивілізації важко переоцінити. Однак, через свою специфічну локацію, підводна культурна спадщина стикається з низкою викликів щодо її виявлення, дослідження та збереження.

UCH означає "всі сліди людського існування, що мають культурний, історичний або археологічний характер, які частково або повністю знаходилися під водою, періодично або постійно, протягом щонайменше 100 років"¹.

UCH вирізняється унікальними характеристиками, які суттєво відрізняють її від наземних археологічних об'єктів. Ці особливості створюють як виняткові можливості, так і значні виклики для дослідників та фахівців з охорони культурної спадщини.

Одна з найвизначніших рис UCH – це її надзвичайна збереженість. Водне середовище часто виступає природним консервантом, створюючи умови, які сприяють збереженню артефактів протягом століть, а іноді й тисячоліть. Особливо це стосується органічних матеріалів, таких як дерево, тканини, шкіра та кістки, які на суші швидко піддаються руйнуванню.

У водних глибинах, де температура низька, а доступ кисню обмежений, утворюється анаеробне середовище, яке значно уповільнює процеси розкладу. Бактерії, що зазвичай спричиняють деградацію органічних речовин, в таких умовах мають набагато меншу активність. Це дозволяє артефактам зберігати свою первісну форму та структуру протягом тривалого часу. Яскравим прикладом цього феномену є знахідки давніх кораблів у водах Балтійського

¹ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Paris, 2 November 2001. Art. 1(a). URL: https://wipo-lexres.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/unesco8/trt_unesco8.pdf

моря, де холодна вода з низьким вмістом кисню створила ідеальні умови для збереження дерев'яних конструкцій².

Проте, незважаючи на чудову збереженість, підводні культурні об'єкти становлять значний виклик для дослідників через складність доступу до них. Вивчення та збереження УСН вимагає застосування спеціалізованого обладнання, передових технологій та унікальних професійних навичок. Дослідники мають бути не лише експертами в археології та історії, але й досвідченими підводними плавцями, здатними працювати в екстремальних умовах. Використання акваланга, роботизованих підводних апаратів та автономних підводних апаратів стало невід'ємною частиною підводної археології, дозволяючи досягати та досліджувати об'єкти на великих глибинах та в небезпечних умовах.

Окрім технічних викликів, дослідження підводних артефактів пов'язане з низкою правових та етичних питань. Багато об'єктів УСН знаходяться у міжнародних водах або на територіях, що належать різним державам. Це вимагає отримання спеціальних дозволів та дотримання міжнародних конвенцій щодо охорони культурної спадщини, що часто ускладнює процес дослідження.

Особливої уваги заслуговує процес консервації підводних артефактів після їх підняття на поверхню. Об'єкти, які тривалий час перебували під водою, можуть бути надзвичайно крихкими і швидко руйнуватися при контакті з повітрям. Це вимагає застосування складних методів консервації, включаючи спеціальні хімічні обробки та тривале перебування в контрольованих умовах, що часто є дорогим та технічно складним процесом.

Таким чином, УСН представляє собою унікальний феномен, який поєднує в собі надзвичайну збереженість артефактів з виключною складністю їх дослідження та збереження. Це створює потребу в міждисциплінарному підході, який об'єднує археологів, океанологів, хіміків, інженерів та фахівців

² 100 bottles of champagne found in 19 th Century wreck : 25.07.2024. URL: <https://bbc.com/news/articles/c51y85ern11o>

з консервації. Вивчення та збереження UCH вимагає значних фінансових інвестицій, розвитку інноваційних технологій та міжнародного співробітництва. Незважаючи на всі ці виклики, підводна археологія продовжує відкривати нові сторінки нашої історії, надаючи унікальні можливості для розуміння минулого людства та його взаємодії з морським середовищем.

UCH є унікальним та вразливим компонентом світової історії, що потребує особливої уваги та захисту. Ці об'єкти, включаючи затонулі кораблі, археологічні артефакти та стародавні поселення, стикаються з численними загрозами як природного, так і антропогенного характеру. Морські течії, ерозія та сейсмічна активність можуть пошкодити або знищити ці безцінні свідчення минулого. Людська діяльність, така як риболовля, видобуток корисних копалин та забруднення океанів, також становить значну загрозу для збереження підводної спадщини.

Незважаючи на ці виклики, підводні археологічні об'єкти мають величезний науковий потенціал. Вони слугують своєрідними "капсулами часу", що зберігають унікальну інформацію про минулі епохи. Дослідження цих об'єктів дозволяє вченим реконструювати історичні події, вивчати технологічні інновації минулого, аналізувати екологічні зміни та проводити міждисциплінарні дослідження. Сучасні технології, такі як 3D-моделювання та підводні роботизовані системи, значно розширили можливості для вивчення цих об'єктів.

Проте збереження UCH стикається з низкою проблем. Незаконне розграбування "мисливцями за скарбами" та тенденція до комерціалізації підводної спадщини загрожують її цілісності. Кліматичні зміни, зокрема підвищення рівня моря та зміна хімічного складу води, створюють додаткові ризики. Крім того, недостатнє фінансування ускладнює проведення необхідних досліджень та заходів зі збереження.

Для ефективного збереження UCH необхідні комплексні стратегії, які включають міжнародне співробітництво, вдосконалення правової бази та

розвиток технологій підводних досліджень. Це дозволить не лише захистити ці безцінні об'єкти від руйнування, але й максимально використати їх науковий потенціал для поглиблення нашого розуміння минулого та прогнозування майбутнього. Збереження UCH є важливим завданням для сучасної науки та суспільства в цілому, адже ці об'єкти є спільним надбанням людства, яке потребує колективних зусиль для його захисту та вивчення.

Конвенція ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року пропонує базову класифікацію об'єктів UCH³:

1. Об'єкти, споруди, будівлі, артефакти та людські останки разом з їх археологічним та природним оточенням;
2. Судна, літальні апарати, інші транспортні засоби або будь-які їх частини, їх вантаж або інший вміст, разом з їх археологічним та природним оточенням;
3. Предмети доісторичного характеру.

Існує безліч об'єктів UCH. Основними є залишки корабельних аварій, які надають повний зріз життя, що відбувалося на борту суден у момент їх занурення на дно. До числа знаменитих залишків корабельних аварій належать "Титанік", армада Короля Філіпа II Іспанського, флот Кублай-Хана та інші.

Також об'єктами UCH є загороджувальні судна, які затоплювалися для оборони водних шляхів з метою попередження проникнення нападаючих ворожих сил або атакуючої сторони, а також для запобігання відходу флоту, що обороняється.

Можна навести такі приклади загороджувальних суден:

1. Британські військові кораблі "Тетіс", "Іфігенія" та "Інтрепід", затоплені під час нападу на Зеєбрюгге та Остенде в 1918 р. для того, щоб перешкодити використанню цих портів німецьким флотом⁴.

³ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Paris, 2 November 2001. Art. 1(a). URL: https://wipo.lex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/unesco8/trt_unesco8.pdf

⁴ Old British Cruiser sunk as Block ships in the Zeebrugge Canal entrance Belgium. URL: <https://www.flickr.com/photos/16118167@N04/51015677770/>

2. Шведська корабельна загорода з 20 кораблів, навмисно затоплених у 1715 р. у затоці Грайфсвальд поблизу острова Рюген біля балтійського узбережжя Німеччини⁵.

Також до об'єктів УСН належать залишки літаків та інших транспортних засобів, багато з яких представляють велику історичну цінність, як, наприклад, літак "Локхід Р-38", який був виявлений у Середземному морі неподалік від Марселя. На ньому в момент аварії знаходився Антуан де Сент-Екзюпері⁶.

Під водною товщею океанів, морів та озер криється багато стародавніх архітектурних споруд та історичних пам'яток, які опинилися затопленими через різноманітні природні явища: просідання ґрунту, сейсмічну активність, повені та підвищення рівня світового океану.

Яскравими прикладами таких затоплених скарбів є величні руїни знаменитого Александрійського маяка та розкішного палацу Клеопатри, що спочивають під водами Александрійської затоки, древній археологічний комплекс у місті Дварка (Індія), що датується 1500-1400 роками до нашої ери, а також середньовічна фортеця Бульверкет на острові Готланд (Швеція) - унікальна оборонна споруда на озері, зведена близько 1130 року нашої ери.

Особливу категорію УСН становлять релігійні та ритуальні об'єкти, серед яких стародавні священні водойми та канали, виявлені на території сучасної Флориди та Греції, а також загадковий Сі-Хендж - доісторична споруда біля узбережжя англійського графства Норфолк, яку часто називають "підводним Стоунхенджем"⁷.

⁵ Belasus M. The Great Northern War underwater: A Swedish ship barrier of 1715 in Northeast Germany. *Historical Archaeology in Central Europe*. No. 10, 2013. URL: https://www.academia.edu/14143380/The_Great_Northern_War_underwater_A_Swedish_ship_barrier_of_1715_in_Northeast_Germany

⁶ Makmur D.S., Nur M., Muda K.T.. Preservation of underwater cultural heritage: utilization of Lockheed P-38 lightning aircraft in Lae-Lae Island waters as a diving attraction. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Volume 575, *The 2nd International Conference of Interdisciplinary Research on Green Environmental Approach for Sustainable Development* 25 June 2020, Gedung Pasca Sarjana, Indonesia. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/575/1/012074>

⁷ Seaheng. ExploreNorfolkUK. URL: <https://www.explorenorfolkuk.co.uk/seahenge.html>

У деяких регіонах світу спостерігається масштабне затоплення цілих ландшафтів через геологічні процеси та зміни рівня води. Це особливо помітно в прибережних районах Балтійського, Північного та Чорного морів. У цих місцях досі можна знайти древні мисливські угіддя, колишні берегові лінії та затоплені людські поселення різних історичних епох.

До UCH також належать археологічні знахідки та свідчення людської діяльності, що збереглися в підводних печерах. Ці печери опинилися під водою внаслідок підвищення рівня моря або ж існували там з самого початку.

Особливо вражаючим прикладом є печера Коске у Франції, вхід до якої знаходиться на глибині 37 метрів під водою. В середині збереглися унікальні наскельні малюнки та гравюри, вік яких оцінюється у 17-25 тисяч років до нашої ери. Печера містить незатоплені ділянки, де древнє мистецтво збереглося у відмінному стані. Ці підводні археологічні пам'ятки є безцінним джерелом інформації про життя, культуру та розвиток древніх цивілізацій, а їх дослідження допомагає краще зрозуміти історію людства та зміни клімату нашої планети⁸.

Хоча кількісно оцінити UCH неможливо, попередній підрахунок ЮНЕСКО свідчить про те, що в океані знаходиться щонайменше три мільйони стародавніх уламків кораблів⁹ та інших споруд, однак фактичні цифри набагато вищі. Вказана цифра також не враховує об'єкти, закріплені на дні, наприклад, занурені ландшафти, затонулі міста або споруди давнього промислу.

Серед останніх найбільш типовим об'єктом UCH є кам'яні припливні греблі, що розташовані вздовж берегів деяких країн Далекого Сходу (Китай, Тайвань, Японія, Східний Тимор, Таїланд, В'єтнам та ін). Ці греблі являють собою свого роду пастку для риби або бар'єр, керований лише за рахунок амплітуди припливу. Ці споруди колосальних розмірів, складені з великих

⁸ Cosquer: the Prehistoric Cave Under the Sea. *Cosquer Mediterranee*. URL: <https://www.grotte-cosquer.com/en/visit-the-cosquer-cave/>

⁹ Perez-Alvaro E. *Underwater Cultural Heritage: Ethical Concepts and Practical Challenges*. May, 2019. (e-Book). P. 5.
URL : <https://doi.org/10.4324/9780429467820>

скель або коралового вапняку, простягаються вздовж берегової лінії та мають напівкруглу, круглу, стрілоподібну або майже лінійну форму. Кам'яні припливні греблі повністю занурюються під воду під час припливу, але з'являються на очах під час відливу, дозволяючи людям ловити рибу, яка не може вибратися зпід кам'яних стін¹⁰.

На думку Мелько Л.Ф., УСН може стати важливим ресурсом для розвитку дайвтуризму, підводного культурно-пізнавального туризму, наукового історичного та інших видів і різновидів туризму. На сьогодні проблемою є те, що не існує загального списку у світовому масштабі об'єктів підводної культурної спадщини, це прерогатива держав-учасниць програми на місцевому рівні, що ускладнює її залучення у туризм¹¹.

У 2015 році ЮНЕСКО представила Типовий формуляр для реєстру УСН, який став важливим інструментом для систематизації та опису виявлених підводних об'єктів. Цей документ встановлює детальну систему характеристик для класифікації підводних артефактів та пам'яток¹².

Згідно з формуляром, об'єкти УСН поділяються за декількома ключовими параметрами.

По-перше, за типом об'єкта це можуть бути рештки суден, залишки літальних апаратів чи інших транспортних засобів, поодинокі артефакти, доісторичні об'єкти, пам'ятки доколумбової епохи, руїни, будівлі, печери, сеноти та інші об'єкти.

По-друге, формуляр визначає стан збереження об'єктів за шкалою від відмінного до повністю зруйнованого. Особлива увага приділяється місцезнаходженню об'єктів, які можуть бути виявлені у різноманітних водних середовищах: від заболочених місцевостей та затоплених печер до відкритого океану та прибережних зон.

¹⁰ Iwabuchi A. On the Frontline of Climate Change: The Underwater Cultural Heritage of Stone Tidal Weirs. *Blue Papers*, Vol.1, No. 1, 2022. P. 88-95. DOI : <https://doi.org/10.58981/bluepapers.2022.1.09>

¹¹ Мелько Л.Ф. Спадщина ЮНЕСКО: сутність, структурні компоненти, туристичні можливості. *Географія та туризм*. № 67. 2022. С.3-11.

¹² Operational Guidelines for the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Adopted by Resolution 6 / MSP 4 and Resolution 8 / MSP 5. August 2015. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234177>

Формуляр також класифікує об'єкти за їхнім культурним походженням (африканське, азійське, європейське, арабське, американське, австралійське тощо) та значенням (історичне, культурне, художнє, археологічне).

Проте цей перелік можна було б розширити, додавши такі категорії як науково-технічне, економічне та естетичне значення. Важливим аспектом класифікації є правові підстави розміщення об'єктів у різних морських зонах, включаючи внутрішні води, територіальне море, архіпелажні води, виключну економічну зону, континентальний шельф та міжнародні води.

Однак у формулярі виявлено певні неточності та пропуски, зокрема відсутність згадки про відкрите море та протоки, а також неясності щодо термінології деяких морських зон. Наразі відсутня повна та систематизована класифікація об'єктів UCH за правовими підставами, що вказує на необхідність розробки більш комплексного та точного підходу до категоризації таких об'єктів.

На нашу думку, слід зазначити, що охорона UCH нерозривно пов'язана з численними природоохоронними цілями, які поділяють морські науковці в усьому світі. UCH відіграє важливу роль у підтримці екологічного морського біорізноманіття та сприяє посиленню взаємозв'язків між морськими екосистемами. Сучасні дослідження демонструють, що стратегічне збереження місць з високою концентрацією UCH разом із територіями значної природної цінності приносить взаємну користь. У 2022 році науковці Кірстін С. Мейєр-Кайзер та Кальвін Х. Майрс запропонували інноваційну концепцію "Екології морської спадщини", яка підкреслює взаємозв'язок між природною, культурною, історичною та екологічною спадщиною¹³.

Затонулі судна виконують роль штучних рифів, створюючи унікальні середовища існування для морських організмів. Вони надають прихисток молодим особинам різних видів, урізноманітнюють структуру морського дна, додаючи тверді елементи до переважно м'якого ґрунту, і можуть бути

¹³ Meyer-Kaiser K. S., Mires C. H., Underwater cultural heritage is integral to marine ecosystems, *Trends in Ecology & Evolution*, Volume 37, Issue 10, 2022, Pages 815-818.

настільки ж важливими для екології морського дна, як природні коралові рифи чи підводні гори.

Дослідження показують, що у водах навколо захищених корабельних аварій спостерігається вища чисельність риб та більша біомаса порівняно з районами інтенсивного тралювання, де відсутні подібні структури на дні. Завдяки ефекту "перетікання" захищені затонулі кораблі сприяють зміцненню рибних запасів у прилеглих акваторіях¹⁴.

Тому, важливо розглядати затонулі кораблі не лише як об'єкти UCH, але й як невід'ємну частину природного океанічного ландшафту та нашої спільної Океанічної Спадщини. Такий комплексний підхід дозволяє краще зрозуміти їхню екологічну значущість та роль у збереженні морського біорізноманіття.

1.2. Історичний розвиток правового регулювання підводної культурної спадщини

Правове регулювання UCH пройшло довгий шлях розвитку, відображаючи зміни в технологіях, міжнародних відносинах та розумінні важливості культурної спадщини. Цей процес можна умовно розділити на кілька ключових етапів, кожен з яких характеризується своїми особливостями та досягненнями.

На початковому етапі розвитку, який тривав до середини XX століття, UCH не мала окремого правового статусу, а регулювалася переважно нормами традиційного морського права. У цей період головними правовими принципами були право першого знахідника (law of finds) та право рятування (law of salvage), які значною мірою визначали долю затонулих кораблів та їхніх вантажів.

Право першого знахідника базувалося на принципі, що особа, яка виявляє затонуле майно без визначеного власника, автоматично набуває права

¹⁴ Krumholz J. S. Brennan M. L., Fishing for common ground: Investigations of the impact of trawling on ancient shipwreck sites uncovers a potential for management synergy, *Marine Policy*, Volume 61, 2015, Pages 127-133.

власності на нього. Це часто призводило до поспішного вилучення артефактів без належного документування та наукового дослідження, що спричиняло втрату важливого історичного контексту. Комерційні інтереси превалювали над науковими та культурними цінностями, що негативно впливало на збереження підводної спадщини.

Паралельно діяло право рятування, яке регулювало ситуації, коли затонуле майно потребувало термінового вилучення, особливо якщо воно становило загрозу для судноплавства. Це право передбачало компенсацію рятувникам за їхню роботу, що додатково стимулювало швидке та часто неакуратне вилучення об'єктів.

Наслідками такого підходу стали масштабні руйнування археологічних об'єктів, втрата цінної історичної інформації та відсутність належних механізмів охорони УСН. Відсутність спеціалізованого правового регулювання та зосередженість на комерційних аспектах призвели до значних втрат культурної спадщини, що згодом стало поштовхом для розробки нових міжнародних норм та підходів до охорони підводних археологічних об'єктів.

Цей ранній етап яскраво продемонстрував необхідність визнання УСН як невід'ємної частини світової історії, що потребує належного збереження, захисту та наукового вивчення.

Наведемо кілька конкретних прикладів археологічних знахідок, пов'язаних із правом першого знахідника та правом рятування, які ілюструють наслідки недостатнього правового регулювання підводної культурної спадщини:

1. Затонулий у 1912 році, «Титанік» став об'єктом численних експедицій. Однак, з моменту його виявлення у 1985 році, багато з вилучених артефактів були комерційно розпродані. Право знахідки використовувалося для легалізації вилучення без належного дослідження контексту, що призвело до втрати частини історичної інформації про корабель та його пасажирів.

2. Корабель «Ендівора»: цей британський торговий корабель затонув у 1800 році біля узбережжя США. У 1970-х роках, після виявлення його

залишків, відбулося кілька експедицій, які зосереджувалися на вилученні цінних артефактів. При цьому, через відсутність належних методів документування, більшість зібраних предметів втратила свій історичний контекст.

3. Затонулий у 1795 році поблизу берегів Сполучених Штатів, Корабель «Флора» став об'єктом рятувальної експедиції, що призвела до вилучення багатьох артефактів, включаючи золоті монети. Хоча частина предметів була збережена, багато артефактів було пошкоджено через нерегульовані умови вилучення, що також ускладнило подальше вивчення.

4. Затонулі кораблі Другої світової війни також стали жертвами комерційного вилучення. Наприклад, американський есмінець «USS Arizona», який затонув під час нападу на Перл-Гарбор, став об'єктом численних спроб вилучення. Попри те, що сьогодні він є національним пам'ятником, раніше відбувалося багато випадків незаконного вилучення частин корабля.

5. Грекіт з «Сандерленда», що затонув у 1941 році: цей британський військовий корабель став об'єктом комерційних експедицій, які зосереджувалися на вилученні зброї та інших цінних предметів. Ці дії призвели до значного пошкодження залишків корабля та втрати важливих історичних даних.

Як бачимо, недостатнє правове регулювання та акцент на комерційних інтересах можуть призвести до серйозних втрат УСН.

Період між 1950-ми та 1980-ми роками став визначальним етапом у формуванні міжнародного морського права та започаткуванні правового захисту УСН. Цей час характеризувався суттєвими змінами у підходах до регулювання морського простору та його ресурсів, включаючи культурні цінності, що знаходяться під водою.

ЮНЕСКО у цей час розробила три правові інструменти для захисту культурних цінностей та культурної спадщини, а саме: Конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954), Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню,

вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970), та Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972).

Хоча ці інструменти захищають культурну спадщину, жоден з них не містить прямої згадки про УСН. Навіть якщо їх можна було б застосувати для захисту УСН, очевидно, що розробники на той час не брали до уваги цей аспект¹⁵.

Ключовим моментом стало прийняття Женевської конвенції про територіальне море та прилеглу зону в 1958 році, яка вперше на міжнародному рівні встановила чіткі правила щодо територіальних вод держав. Ця конвенція заклала фундаментальні принципи контролю держав над своїми водними територіями¹⁶.

Хоча документ безпосередньо не фокусувався на питаннях УСН він створив важливе концептуальне підґрунтя для подальшого розвитку правового захисту підводних археологічних об'єктів.

Наступним значним кроком стало прийняття Конвенції ООН з морського права 1982 року, яка суттєво розширила та деталізувала міжнародне морське право. Цей документ встановив комплексну систему правового регулювання морських просторів, включаючи виключну економічну зону та континентальний шельф¹⁷.

Особливо важливим стала стаття 303 Конвенції, яка вперше на міжнародному рівні прямо визнала необхідність захисту археологічних та історичних об'єктів, знайдених у морі. Це положення зобов'язало держави-учасниці забезпечувати охорону таких об'єктів та співпрацювати у цій сфері.

Значення цих документів важко переоцінити, оскільки вони не лише встановили базові принципи міжнародного морського права, але й створили передумови для розробки спеціалізованих правових інструментів захисту

¹⁵ Bomin N. On the International Legal Protection of Underwater Cultural Heritage. China Oceans Law Review. No. 2, 2015. P. 300-323. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/41460226.pdf>

¹⁶ Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone. Geneva, 29 April 1958. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1964/11/19641122%2002-14%20AM/Ch_XXI_01_2_3_4_5p.pdf

¹⁷ United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bei, 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

УСН. Вони відобразили зростаюче розуміння міжнародною спільнотою важливості збереження історичних артефактів та археологічних об'єктів, що знаходяться під водою, для майбутніх поколінь.

У 1989 році була укладена Міжнародна конвенція про рятування, метою якої було модернізувати та оновити раніше укладену Брюссельську конвенцію 1910 року. Вона регулює приватноправові відносини між рятувальниками та особами, з якими вони укладають контракти, однак не торкається питань публічного права. Ця Конвенція опосередковано стосується УСН: Стаття 30(1)(d) Конвенції з питань рятування дозволяє державам-учасникам зробити застереження про не застосування конвенції до «морських культурних об'єктів доісторичного, археологічного або історичного інтересу... розташованих на дні моря»¹⁸.

Таким чином, цей період також характеризувався поступовим відходом від традиційних принципів морського права, таких як право першого знахідника та право рятування, у бік більш комплексного підходу до захисту УСН. 1950-1980-ті роки стали фундаментальним етапом у розвитку міжнародного правового регулювання УСН, заклавши основи для подальшої розробки спеціалізованих міжнародних конвенцій та національних законодавств у цій сфері.

У період 1990-2000-х років відбувся значний прорив у розвитку спеціалізованого законодавства щодо охорони УСН, що характеризувався активною участю міжнародних організацій та створенням фундаментальних правових інструментів.

Першим важливим кроком стало прийняття Міжнародної хартії ICOMOS (Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць) про охорону та управління підводною культурною спадщиною в 1996 році¹⁹. Цей документ вперше на міжнародному рівні визнав УСН невід'ємною частиною

¹⁸ Міжнародна конвенція про рятування. Лондон, 28 квітня 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text

¹⁹ Charter On The Protection And Management Of Underwater Cultural Heritage. Sofia, October 1996. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/underwater_e.pdf

загальнолюдської культурної спадщини та встановив основні принципи її збереження.

Хартія ICOMOS запровадила комплексний підхід до охорони підводних об'єктів, наголошуючи на необхідності оцінки ризиків, розробки управлінських планів та запобігання незаконному вилученню артефактів. Особливу увагу було приділено важливості міждисциплінарного підходу та залучення фахівців різних галузей до процесу охорони.

Проте найбільш значущою подією цього періоду стало прийняття Конвенції ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини в 2001 році²⁰. Ця конвенція стала першим всеохоплюючим міжнародним правовим інструментом, спеціально розробленим для захисту UCH. Вона встановила чітке визначення поняття "підводна культурна спадщина", що включає не лише затонулі кораблі, але й усі сліди людського існування, що мають культурний, історичний або археологічний характер і частково або повністю знаходяться під водою.

Конвенція ЮНЕСКО запровадила комплексну систему захисту, включаючи зобов'язання держав-учасниць вживати конкретних заходів для збереження UCH, механізми міжнародного співробітництва та обміну інформацією, а також стандарти проведення археологічних досліджень під водою. Документ також визначив важливість запобігання комерційній експлуатації UCH та наголосив на пріоритеті збереження об'єктів *in situ*.

Таким чином, період 1990-2000-х років став визначальним у формуванні сучасної системи правового захисту UCH, створивши міцну основу для подальшого розвитку національних законодавств та міжнародного співробітництва у цій сфері.

Сучасний етап розвитку правового регулювання UCH, що розпочався після прийняття Конвенції ЮНЕСКО у 2001 році, характеризується суттєвими змінами у підходах до захисту та управління підводними

²⁰ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Paris, 2 November 2001. Art. 1(a). URL: https://wipo.lex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/unesco8/trt_unesco8.pdf

культурними об'єктами. Цей період відзначається активною імплементацією міжнародних норм у національні законодавства та розвитком комплексних механізмів охорони. Численні країни почали адаптувати свої правові системи відповідно до вимог Конвенції ЮНЕСКО 2001 року, створюючи спеціалізовані органи контролю та розробляючи нові механізми захисту UCH.

Особливого значення набула міжнародна співпраця, що проявляється у спільних дослідницьких проектах, обміні досвідом та технологіями, а також у проведенні міжнародних конференцій та семінарів.

Важливим аспектом сучасного етапу стало впровадження освітніх програм та ініціатив з підвищення обізнаності щодо важливості збереження UCH. Країни активно розробляють навчальні програми для різних цільових аудиторій, від школярів до професійних археологів та юристів, що сприяє формуванню відповідального ставлення до UCH.

Водночас, сучасний етап характеризується низкою суттєвих викликів. Серед них - проблеми з фінансуванням програм охорони, зростаючі комерційні інтереси у морському просторі, неповна ратифікація Конвенції ЮНЕСКО деякими країнами та складності у вирішенні юрисдикційних конфліктів у міжнародних водах.

Особливої уваги потребує пошук балансу між захистом UCH, економічними та екологічними інтересами, а також адаптація законодавства до стрімкого розвитку технологій підводних досліджень.

Цей процес відображає зростаюче розуміння глобальним співтовариством важливості збереження підводних культурних об'єктів як невід'ємної частини світової спадщини. Еволюція правового регулювання у цій сфері продовжується, демонструючи перехід від простих принципів морського права до комплексної системи міжнародного захисту культурних цінностей, що знаходяться під водою.

Таким чином, UCH являє собою унікальний феномен, що поєднує історичну, культурну, наукову та екологічну цінність. Проведений аналіз

теоретико-правових основ захисту UCH дозволяє зробити ряд важливих висновків.

UCH характеризується особливими властивостями, що відрізняють її від наземних археологічних об'єктів. Водне середовище часто виступає природним консервантом, забезпечуючи виняткову збереженість артефактів, особливо органічних матеріалів. Водночас, підводне розташування створює значні виклики для дослідження та збереження об'єктів, вимагаючи застосування спеціального обладнання та технологій.

UCH має складну класифікацію, що включає затонулі судна, авіатехніку, архітектурні споруди, доісторичні об'єкти та інші сліди людської діяльності. Особливу категорію становлять релігійні та ритуальні об'єкти, а також затоплені ландшафти та підводні печери з археологічними знахідками. Згідно з оцінками ЮНЕСКО, в океані знаходиться щонайменше три мільйони стародавніх об'єктів, хоча фактична кількість може бути значно більшою.

Правове регулювання UCH пройшло тривалу еволюцію від традиційних принципів морського права (право першого знахідника та право рятування) до комплексної системи міжнародного захисту. Ключовими етапами стали прийняття Конвенції ООН з морського права 1982 року, Хартії ICOMOS 1996 року та особливо Конвенції ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року, яка встановила всеохоплюючу систему захисту UCH.

Сучасний етап розвитку правового регулювання UCH характеризується активною імплементацією міжнародних норм у національні законодавства, розвитком міжнародного співробітництва та впровадженням освітніх програм. Водночас зберігаються суттєві виклики, пов'язані з фінансуванням охоронних заходів, комерційним тиском та юрисдикційними конфліктами.

Важливо підкреслити екологічне значення UCH, оскільки затонулі об'єкти часто виконують роль штучних рифів, створюючи унікальні екосистеми та сприяючи збереженню морського біорізноманіття. Це вимагає комплексного підходу до охорони UCH, що враховує як культурні, так і екологічні аспекти.

Ефективний захист UCH потребує подальшого вдосконалення правового регулювання на міжнародному та національному рівнях, розвитку технологій дослідження та консервації, посилення міжнародного співробітництва та підвищення суспільної обізнаності щодо цінності підводної культурної спадщини. Лише такий комплексний підхід дозволить зберегти ці унікальні свідчення людської історії для майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ 2

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

2.1. Міжнародно-правове регулювання захисту підводної культурної спадщини

Конвенція ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року є першим універсальним міжнародним договором, спеціально розробленим для захисту УСН. Цей документ встановлює базові принципи охорони УСН, визначає юрисдикційні межі держав щодо підводних культурних об'єктів та запроваджує механізми міжнародного співробітництва у цій сфері.

Згідно зі ст. 1 Конвенції, УСН визначено як усі сліди людського існування, що мають культурне, історичне або археологічне спрямування та цілком або частково, періодично чи постійно перебувають під водою не менш як 100 років²¹.

Головною метою Конвенції було визнано охорону УСН. Для цього визначено кілька принципових положень, яких слід дотримуватися державам.

Передусім – УСН є надбанням людства, її не можна використовувати з комерційною метою, будь-яку діяльність щодо УСН мають здійснювати на підставі дозволів, а всі здобуті артефакти повинні консервувати й утримувати так, щоб забезпечити їх якнайдовше зберігання.

Крім того, сторони-учасниці Конвенції мають забезпечити максимальну повагу до людських останків, які упокоєні під водою. Водночас визнають суверенітет держав на діяльність у своїх внутрішніх водах і територіальному морі.

²¹ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Paris, 2 November 2001. Art. 1(a). URL: https://wipo.lex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/unesco8/trt_unesco8.pdf

Згідно зі ст. 9 Конвенції, держави-учасниці є відповідальними за охорону УСН у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі²².

Додатком до Конвенції затверджені правила, які стосуються діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину. Згідно з правилом 6 будь-яку діяльність на об'єктах УСН має бути регламентовано, необхідно здійснювати облік культурної, історичної й археологічної інформації. Крім того, така діяльність реалізується виключно після розроблення та погодження проєктної документації й отримання дозволу компетентного органу держави.

Згадана Конвенція передбачає збереження нерухомих об'єктів УСН на місці – *in situ*, без права на їх переміщення. До того ж жодна частина об'єкта не може бути вирваною з історико-культурного контексту та природного середовища, бо це може поставити під сумнів його автентичність та значущість. Проте, відокремлені рухомі об'єкти, що вже були описані *in situ*, можуть бути переміщені та зберігатися в музеях, тобто *ex-situ*²³.

Правова база захисту підводної культурної спадщини включає не лише Конвенцію ЮНЕСКО 2001 року, але й інші важливі міжнародні документи. Зокрема, стаття 303 Конвенції ООН з морського права 1982 року визначає ключові положення щодо охорони морських археологічних та історичних знахідок:

1. на всі держави покладається обов'язок захищати та спільно працювати над збереженням археологічних та історичних об'єктів, виявлених у морі;

2. прибережні держави, відповідно до статті 33, мають право вважати несанкціоноване підняття таких об'єктів з морського дна у визначеній зоні

²² Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Paris, 2 November 2001. Art. 9. URL: https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/unesco8/trt_unesco8.pdf

²³ Уська У.Р. Конвенції ЮНЕСКО як базова складова національної системи правового регулювання пам'яткоохоронної діяльності: понятійно термінологічний аспект. *Historical and Cultural Studies*. Vol. 1, No. 1, 2014. Рр.101–105

порушенням їхніх територіальних законів. Це положення спрямоване на запобігання незаконній торгівлі артефактами²⁴.

Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) 1992 року²⁵, також відома як Мальтійська конвенція, є ключовим міжнародним документом, спрямованим на захист археологічної спадщини Європи, включаючи підводну археологічну спадщину. Ця конвенція, розроблена в рамках Ради Європи, замінила попередню версію 1969 року та врахувала нові підходи до охорони археологічних об'єктів у контексті швидких темпів розвитку інфраструктури та будівельних робіт.

Основоположне значення конвенції полягає у встановленні всеосяжної системи захисту археологічних пам'яток, включаючи об'єкти, що знаходяться під водою. Документ представляє революційний підхід до розуміння археологічної спадщини, визначаючи її як незамінний ресурс для вивчення історії людської цивілізації.

Особливу увагу приділено підводній археологічній спадщині, яка охоплює широкий спектр об'єктів: від затонулих суден і портових споруд до залишків прибережних поселень та різноманітних артефактів, що опинилися під водою внаслідок різних історичних процесів.

Конвенція встановлює комплексну систему зобов'язань для держав-учасниць щодо захисту археологічних об'єктів у водному середовищі, включаючи обов'язкове проведення археологічної експертизи перед початком будь-яких робіт у водному середовищі, впровадження системи моніторингу стану підводних археологічних об'єктів, розробку механізмів швидкого реагування на виявлення нових археологічних знахідок та створення спеціалізованих підрозділів для дослідження та збереження UCH.

Особлива увага в документі приділяється розвитку міждержавної співпраці, яка реалізується через формування єдиної інформаційної мережі

²⁴ United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bei, 1982. Art. 303. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

²⁵ Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143), Валетта, 16 січня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text

для обміну даними про археологічні знахідки, організацію спільних дослідницьких експедицій, створення програм професійного навчання та обміну досвідом між фахівцями, розробку уніфікованих стандартів документування та збереження археологічних об'єктів.

Важливим аспектом документа є акцент на просвітницькій діяльності та популяризації археологічної спадщини, що включає розробку освітніх програм для різних вікових груп, створення інтерактивних музейних експозицій, організацію публічних лекцій та виставок, залучення громадськості до процесів охорони археологічних пам'яток.

Значна увага приділяється боротьбі з незаконним обігом археологічних артефактів через посилення правової відповідальності за незаконні розкопки, створення міжнародної системи контролю за переміщенням археологічних знахідок, впровадження механізмів повернення незаконно вивезених артефактів та розвиток міжнародного співробітництва у сфері правоохоронної діяльності.

Особливе значення має також Міжнародна хартія ICOMOS про охорону та управління підводною культурною спадщиною 1996 року²⁶ (Софійська хартія), яка встановлює професійні стандарти підводної археології та принципи управління підводною культурною спадщиною. Вона спрямована на захист та управління UCH, яка складається з археологічних об'єктів, артефактів, структур і місць, що збереглися під водою, зокрема затонулих кораблів, стародавніх поселень, портів та інших залишків людської діяльності. Хартія служить додатком до вже існуючих міжнародних норм і є рекомендаційним документом для урядів, науковців, дослідників і всіх, хто займається охороною UCH.

Основною метою Хартії є забезпечення збереження UCH як невід'ємної частини культурної спадщини людства, що має бути збережена для майбутніх поколінь. Хартія підкреслює, що UCH є унікальним джерелом інформації про

²⁶ Charter On The Protection And Management Of Underwater Cultural Heritage. Sofia, October 1996. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/underwater_e.pdf

минуле, яке потребує специфічного підходу через вразливість об'єктів, що знаходяться під водою.

Одним із ключових принципів Хартії є науковий підхід до дослідження UCH. Вона наголошує, що будь-яка діяльність, спрямована на дослідження або розкопки підводних археологічних об'єктів, повинна проводитися лише під керівництвом кваліфікованих фахівців та із застосуванням належних наукових методів. Це забезпечує максимальне збереження культурної інформації та уникнення пошкоджень або втрат важливих знахідок.

Хартія також акцентує увагу на необхідності розробки планів з управління UCH. Це передбачає створення стратегій, що охоплюють як заходи з охорони, так і управління, а також інтеграцію UCH у ширші плани збереження культурних пам'яток. Зокрема, управління UCH має включати моніторинг стану збереження об'єктів та оцінку ризиків, пов'язаних із природними явищами та людською діяльністю.

Інший важливий аспект Хартії стосується етичних принципів поводження з UCH. Вона закликає до поваги до культурного та історичного значення підводних об'єктів, забороняючи їх комерційну експлуатацію та будь-які дії, що можуть призвести до непоправного пошкодження або втрати археологічних об'єктів. Зокрема, Хартія підкреслює неприпустимість використання підводних знахідок як товарів для продажу, адже це порушує цілісність і значущість цих об'єктів для наукових досліджень.

Хартія також наголошує на важливості міжнародного співробітництва у сфері охорони UCH. Це особливо важливо з огляду на те, що багато об'єктів UCH можуть перебувати у територіальних водах декількох держав або на дні міжнародних вод. Співпраця між країнами дозволяє ефективно обмінюватися знаннями, методологіями та технологіями, що сприяє збереженню об'єктів у їхньому первісному середовищі.

Таким чином, Міжнародна хартія ICOMOS 1996 року є важливим документом, який сприяє розвитку принципів та стандартів збереження підводної культурної спадщини на глобальному рівні. Вона встановлює

наукові, етичні та управлінські норми, які дозволяють зберегти унікальні свідчення минулих епох, що знаходяться під водою, забезпечуючи їхню доступність для досліджень та майбутніх поколінь.

Важливим аспектом міжнародно-правового регулювання є встановлення режиму охорони UCH у різних морських зонах. У територіальному морі прибережна держава має суверенне право регулювати діяльність, пов'язану з UCH. У виключній економічній зоні та на континентальному шельфі діє складніший режим, що вимагає узгодження інтересів прибережної держави та інших зацікавлених країн.

Конвенція 2001 року запроваджує систему звітності та повідомлень про виявлення об'єктів UCH, а також механізми консультацій між державами щодо найкращих методів охорони таких об'єктів. Особлива увага приділяється питанням технічного співробітництва, обміну інформацією та підготовки фахівців у сфері підводної археології.

Проте існують і певні проблеми у реалізації міжнародно-правових норм щодо захисту UCH. Серед них - недостатня кількість ратифікацій Конвенції 2001 року, складнощі у забезпеченні ефективного контролю за діяльністю в морських просторах, відсутність уніфікованих підходів до визначення історичної та культурної цінності підводних об'єктів.

Особливої актуальності набуває проблема захисту UCH від незаконних розкопок та грабежу, а також від випадкового пошкодження внаслідок рибальства, прокладання кабелів та трубопроводів, днопоглиблювальних робіт. Міжнародне співтовариство продовжує працювати над удосконаленням правових механізмів протидії цим загрозам.

Важливим напрямком розвитку міжнародно-правового регулювання є також створення спеціальних морських охоронюваних районів для захисту UCH, розробка стандартів проведення підводних археологічних досліджень та впровадження нових технологій моніторингу стану об'єктів UCH.

Отже, сучасний міжнародно-правовий режим захисту UCH, заснований на Конвенції ЮНЕСКО 2001 року та інших міжнародних актах, створює

комплексну систему правових інструментів для збереження цієї важливої частини загальнолюдської культурної спадщини. Водночас ефективність цієї системи значною мірою залежить від готовності держав до активного співробітництва та імплементації міжнародних норм у національне законодавство.

Цінність УСН визначається декількома ключовими аспектами, серед яких історична цінність, що включає можливість реконструкції історичних подій, вивчення технологій минулого, дослідження торгових та культурних зв'язків, розуміння повсякденного життя минулих епох. Естетична цінність проявляється через унікальну красу підводних об'єктів, збереження оригінальних форм та структур, природну консервацію матеріалів у водному середовищі та візуальну привабливість для дослідників та туристів. Наративна цінність полягає в унікальних історіях, пов'язаних з кожним об'єктом, культурному контексті знахідок, зв'язку з історичними подіями та особистостями, ролі у формуванні культурної ідентичності²⁷.

Слід зазначити, що Конвенція про охорону підводної культурної спадщини викликає неоднозначні оцінки в міжнародному співтоваристві. Серед позитивних аспектів відзначають створення єдиної правової бази захисту, встановлення міжнародних стандартів охорони, сприяння науковому вивченню об'єктів та розвиток міжнародного співробітництва.

Критичні зауваження стосуються складностей з практичною реалізацією положень, неврегульованості окремих аспектів захисту, проблем з узгодженням національних законодавств та обмежень комерційного використання знахідок²⁸.

Таким чином, захист підводної культурної спадщини потребує комплексного підходу, який би враховував як історичну та культурну цінність об'єктів, так і практичні аспекти їх збереження та дослідження. Необхідно

²⁷ Tullio S. Underwater Cultural Heritage: International Law Regime. *Encyclopedia of Global Archaeology*. 2020. P.10791-10795.

²⁸ Kim B., Murray R. International Law of Underwater Cultural Heritage: Understanding the Challenges. *Springer Cham*. 2022. 710 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-10568-5>

продовжувати роботу над вдосконаленням міжнародно-правових механізмів захисту цих унікальних свідчень людської історії для майбутніх поколінь.

2.2. Роль міжнародних організацій у захисті підводної культурної спадщини

Захист УСН є важливим завданням міжнародного співтовариства, що вимагає скоординованих зусиль різноманітних міжнародних організацій. Особлива роль у цьому процесі належить спеціалізованим установам ООН, міжурядовим та неурядовим організаціям, які формують комплексну систему міжнародного співробітництва у сфері охорони підводних культурних об'єктів.

ЮНЕСКО, як спеціалізована установа ООН з питань освіти, науки і культури, відіграє провідну роль у міжнародній системі захисту УСН. Організація не лише розробила та прийняла Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини 2001 року, але й забезпечує постійний моніторинг її імплементації, надає технічну підтримку державам-учасницям та сприяє розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері.

ЮНЕСКО відіграє ключову роль у розробці та впровадженні міжнародних стандартів та норм, спрямованих на збереження культурних об'єктів, які знаходяться під водою, зокрема через Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини 2001 року. Вона забезпечує постійний моніторинг імплементації положень Конвенції про охорону підводної культурної спадщини 2001 року, допомагаючи державам-учасницям у розробці національних політик та законодавства для охорони таких об'єктів.

Для забезпечення ефективної реалізації положень Конвенції було створено два ключові органи: Нарада держав-учасниць (The Meeting of States Parties) - основний координаційний орган, що забезпечує взаємодію між країнами-підписантами, та Консультативний науково-технічний орган (The Scientific and Technical Advisory Body) - експертна установа, що надає фахову підтримку та рекомендації.

Особливістю роботи цих органів є їхня відкритість до співпраці з акредитованими неурядовими організаціями, чия діяльність відповідає цілям Конвенції. Важливо підкреслити, що така взаємодія не обмежується лише державами-учасницями - до співробітництва активно залучаються також представники країн, які ще не ратифікували Конвенцію. Це положення закріплено у статті 2 Правил процедури наради держав-учасниць та статті²⁹ 1 Статуту Консультативного науково-технічного органу³⁰. Така інклюзивна модель міжнародної співпраці має особливе значення, оскільки неурядові організації працюють безпосередньо "в полі", маючи практичний досвід охорони підводних артефактів, підтримують постійний контакт з профільними національними установами, забезпечують ефективний обмін досвідом та найкращими практиками, створюючи глобальну мережу експертів та організацій, що працюють над спільною метою.

Значний внесок у розвиток системи охорони підводної культурної спадщини зробила Міжурядова океанографічна комісія (ICO) - автономна структура в складі ЮНЕСКО. У 2008 році ICO видала важливий документ "Відносини з програмами ЮНЕСКО, пов'язаними з морськими науками"³¹, який визначив ключову роль наукових морських досліджень та обміну знаннями для практичної реалізації положень Конвенції 2001 року, розвитку методології підводної археології, вдосконалення технік збереження артефактів та впровадження інноваційних підходів до дослідження підводних об'єктів.

Внесок ICO має особливе значення у розвитку механізмів міжнародного інформаційного обміну в рамках Конвенції, впровадженні систем екологічного моніторингу підводних об'єктів, розробці методик збереження та реставрації артефактів, вдосконаленні процедур отримання дослідницьких

²⁹ UNESCO. Rules of Procedure of the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. 2019a. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372668>

³⁰ UNESCO. Statutes of the Scientific and Technical Advisory Body to the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. 2019b. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372669>

³¹ IOC Secretariat. IOC/EC-XLI/2 Annex 7. Relations with Marine-related Programmes of UNESCO. 2008. URL: <http://surl.li/lfmsh>

дозволів, сприянні передачі передових морських технологій, зокрема у сферах геофізичних досліджень, інженерних розробок та технічного забезпечення підводної археології. Таким чином, ЮНЕСКО створила комплексну систему захисту підводної культурної спадщини, яка поєднує правові механізми, наукову експертизу та практичний досвід різноманітних організацій, забезпечуючи ефективну міжнародну співпрацю у цій важливій сфері.

Організація надає технічну підтримку країнам, що включає консультації з правових та технічних питань, сприяння у проведенні досліджень та підготовці фахівців у галузі підводної археології. Це особливо важливо для держав, які не мають достатнього досвіду або ресурсів для ефективної охорони своєї підводної культурної спадщини.

Одним із важливих аспектів діяльності ЮНЕСКО є сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері охорони УСН. Організація створює умови для обміну знаннями, технологіями та досвідом між державами-учасницями Конвенції. Це співробітництво особливо необхідне у випадках, коли об'єкти УСН знаходяться у водах, що мають спільний доступ, або коли для збереження складних археологічних об'єктів потрібна координація зусиль декількох країн. ЮНЕСКО також заохочує наукові дослідження у цій сфері та популяризує знання про підводну культурну спадщину серед широкої громадськості.

ЮНЕСКО також проводить інформаційні кампанії та освітні програми, спрямовані на підвищення обізнаності суспільства щодо значення УСН та необхідності її захисту. Такі ініціативи допомагають формувати розуміння важливості збереження культурних артефактів, що є свідками історії людства, і залучають до цього процесу різні соціальні групи, включаючи молодь.

Міжнародна морська організація (ІМО) також робить значний внесок у захист УСН через регулювання судноплавства та морської діяльності. ІМО розробляє та впроваджує норми щодо безпечного проведення морських операцій, які можуть впливати на стан підводних археологічних об'єктів.

Особлива увага приділяється запобіганню випадковому пошкодженню об'єктів УСН під час навігації, прокладання кабелів та трубопроводів.

Одним із ключових напрямів роботи ІМО є розробка та впровадження стандартів безпечного проведення морських операцій. Це включає нормативно-правові акти та рекомендації, які стосуються навігації, використання морських шляхів, прокладання підводних кабелів і трубопроводів, проведення морських досліджень та інших видів діяльності, що можуть мати вплив на стан підводної археологічної спадщини.

Одним із проривних моментів ІМО щодо мінімізації екологічної шкоди на морі від судноплавства є Переглянуті керівні принципи для ідентифікації та визначення особливо вразливих районів моря (Particularly Sensitive Sea Areas, PSSA), як передбачено в Резолюції ІМО А.982 (24) 2005 року³². Особливо вразливий район моря (PSSA) - це територія, яка потребує особливого захисту завдяки діям ІМО через її значимість за визначеними екологічними, соціально-економічними чи науковими причинами, і яка може бути вразливою до пошкодження внаслідок міжнародної морської діяльності.

Відповідно до Переглянутих керівних принципів визначення особливо вразливим морських районів, одним із критеріїв їх ідентифікації є соціальні, культурні та економічні критерії, в межах яких можна знайти критерії культурної спадщини. Згідно з цими критеріями, культурна спадщина може бути визначена як "територія, яка має особливе значення через наявність на ній значних історичних та археологічних пам'яток"³³.

Для того, щоб територія була визнана PSSA, повинні бути присутні три елементи:

1. територія повинна відповідати певним встановленим Резолюцією критеріям;

³² Revised Guidelines For The Identification And Designation Of Particularly Sensitive Sea Areas: IMO Resolution A.982(24), adopted on 1 December 2005. URL: <https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/Environment/Documents/A24-Res.982.pdf>

³³ Puspitawati D., Wardana R.. IMO's Guidelines on Particular Sensitive Sea Areas toward the Protection of Underwater Cultural Heritage. *Media Iuris*. № 5. 2022. P. 21-40.

2. вона повинна бути вразливою до пошкодження внаслідок судноплавної діяльності;

3. повинні існувати заходи, які можуть бути прийняті ІМО для захисту цієї території від вразливості до пошкодження через судноплавну діяльність.

Резолюція також передбачає, що для визначення PSSA не всі показники/стандарти за кожним критерієм повинні бути встановлені. Однак, щодо соціальних, культурних та економічних критеріїв, особливо тих, що стосуються культурної спадщини, всі показники можуть бути виконані, і тому підводні об'єкти UCH мають право бути визначені як PSSA через існування морських організмів, що потребують особливого захисту.

Більш того, хоча можна припустити, що UCH стосується лише затонувих суден як державних, так і недержавних суден, можна стверджувати, що такі затонулі судна можуть бути вразливим середовищем³⁴.

Тобто, підводні культурні об'єкти спадщини, навіть якщо вони просто затонулі судна, можуть бути визнані PSSA, оскільки вони задовольняють критерії культурної, соціальної та економічної значущості, а також можуть виконувати функцію охорони морського середовища.

ІМО також звертає увагу на питання підводної безпеки та навігаційної безпеки, яка безпосередньо стосується збереження UCH. Організація встановлює міжнародні правила для суден, що регулюють рух у складних навігаційних умовах, таких як мілководдя або ділянки з великою кількістю підводних перешкод. Дотримання цих правил знижує ризик аварій суден, які можуть пошкодити об'єкти UCH. Особлива увага приділяється також дотриманню заходів безпеки під час проведення робіт з днопоглиблення, які можуть безпосередньо вплинути на археологічні об'єкти, що перебувають на дні.

ІМО співпрацює з іншими міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО, для посилення захисту UCH. Це співробітництво дозволяє

³⁴ Puspitawati D., Wardana R.. IMO's Guidelines on Particular Sensitive Sea Areas toward the Protection of Underwater Cultural Heritage. *Media Iuris*. № 5. 2022. P. 21-40.

узгоджувати міжнародні стандарти та уникати дублювання зусиль, створюючи гармонійний підхід до охорони та управління археологічними об'єктами в морському середовищі. Така взаємодія допомагає забезпечити належний баланс між економічною діяльністю на морі та захистом цінних культурних ресурсів.

Загалом, Міжнародна морська організація робить значний внесок у захист підводної культурної спадщини через своє регулювання морської діяльності. Завдяки впровадженню стандартів безпеки та вимог до попередніх досліджень морського дна, ІМО сприяє мінімізації ризиків для підводних археологічних об'єктів, які можуть бути пошкоджені внаслідок людської діяльності. Це дозволяє зберегти важливі свідчення минулого для майбутніх поколінь, забезпечуючи гармонійне поєднання розвитку морської інфраструктури та збереження культурної спадщини людства.

ICOMOS (Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць) відіграє важливу роль у розробці стандартів та принципів охорони УСН через діяльність свого Міжнародного комітету з підводної культурної спадщини (ICUCH). ICUCH займається створенням професійних стандартів у сфері підводної археології, що спрямовані на забезпечення збереження, дослідження та управління археологічними об'єктами, які перебувають під водою. Ці стандарти сприяють впровадженню належних методів у проведенні археологічних досліджень, дотриманню високих етичних норм та забезпеченню збереження підводних об'єктів для майбутніх поколінь.

Одним із ключових документів, розроблених ICOMOS, є Софійська хартія 1996 року, яка встановила основні принципи професійної етики та методології у сфері підводних археологічних досліджень.

Софійська хартія також встановлює вимоги до документування та зберігання археологічних матеріалів, які піднімаються з води. Вона наголошує на важливості створення докладної наукової документації, яка включає опис артефактів, їхнє фотографування, а також картографування ділянок, де були знайдені об'єкти. Цей підхід дозволяє зберегти знання про

місцезнаходження та стан об'єктів, навіть якщо вони піднімаються з-під води для подальшого вивчення або експонування.

Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) сприяє захисту UCH через реалізацію регіональних морських програм та конвенцій. Ці інструменти часто включають положення щодо охорони морського культурного середовища та UCH як його складової частини.

Важливу роль відіграють також регіональні організації. Рада Європи через Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини та інші інструменти сприяє розвитку міжнародного співробітництва у сфері захисту UCH на європейському континенті. Європейський Союз фінансує численні проекти з дослідження та збереження UCH, а також підтримує створення спеціалізованих баз даних та інформаційних систем.

Міжнародна організація кримінальної поліції (INTERPOL) відіграє важливу роль у боротьбі з незаконним обігом підводних культурних цінностей. Організація координує міжнародні операції з виявлення та припинення незаконних розкопок підводних археологічних об'єктів, забезпечує обмін інформацією між правоохоронними органами різних країн.

Значний внесок у захист UCH роблять також неурядові організації. Наприклад, Міжнародна асоціація підводної археології (IAUA) сприяє розвитку професійних стандартів у цій галузі, організовує навчальні програми та конференції. Nautical Archaeology Society (NAS) проводить важливу роботу з підготовки фахівців з підводної археології та популяризації знань про UCH.

Особливе місце займають науково-дослідні установи та університети, які здійснюють фундаментальні та прикладні дослідження у сфері підводної археології, розробляють нові методи та технології дослідження і збереження підводних культурних об'єктів. Міжнародне співробітництво між цими установами часто координується через спеціалізовані мережі та асоціації.

Координація діяльності різних міжнародних організацій здійснюється через систему регулярних консультацій, спільних проектів та програм.

Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні конференції та форуми, де обговорюються актуальні проблеми захисту UCH та розробляються стратегії їх вирішення.

Проте існують і певні проблеми у взаємодії міжнародних організацій. Серед них - дублювання функцій, недостатня координація дій, обмеженість ресурсів. Важливим завданням є вдосконалення механізмів співпраці та підвищення ефективності використання наявних ресурсів.

На сучасному етапі особливого значення набуває розвиток нових форм міжнародного співробітництва, зокрема, створення міжнародних баз даних про підводні культурні об'єкти, розробка систем раннього попередження про загрози UCH, впровадження інноваційних технологій моніторингу та охорони UCH.

Таким чином, сучасна система захисту UCH базується на комплексі міжнародно-правових актів, центральне місце серед яких займає Конвенція ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року. Цей документ встановив універсальні стандарти охорони UCH, визначив юрисдикційні межі держав та запровадив механізми міжнародного співробітництва. Важливим доповненням служать Конвенція ООН з морського права 1982 року, Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини 1992 року та Міжнародна хартія ICOMOS 1996 року.

Ключову роль у забезпеченні захисту UCH відіграють міжнародні організації, передусім ЮНЕСКО, яка не лише розробила базовий правовий інструмент, але й забезпечує його імплементацію через діяльність спеціальних органів - Наради держав-учасниць та Консультативного науково-технічного органу. Значний внесок роблять також Міжнародна морська організація (IMO), яка розробила систему особливо вразливих районів моря (PSSA), що можуть включати об'єкти UCH, та ICOMOS, що встановлює професійні стандарти підводної археології.

Аналіз показує, що ефективність міжнародно-правового захисту UCH залежить від кількох ключових факторів: імплементації міжнародних норм у

національні законодавства, розвитку міждержавного співробітництва, забезпечення належного фінансування охоронних заходів та підготовки фахівців. Особливого значення набуває координація зусиль різних міжнародних організацій та уникнення дублювання функцій.

Водночас існує ряд проблемних аспектів у сфері захисту UCH: недостатня кількість ратифікацій Конвенції 2001 року, складнощі забезпечення ефективного контролю за діяльністю в морських просторах, загрози від незаконних розкопок та випадкового пошкодження об'єктів. Важливим викликом залишається також розробка уніфікованих підходів до визначення історичної та культурної цінності підводних об'єктів.

Перспективними напрямками розвитку системи захисту UCH є створення спеціальних морських охоронюваних районів, впровадження нових технологій моніторингу стану об'єктів, розвиток міжнародних баз даних про підводні культурні об'єкти та систем раннього попередження про загрози UCH. Особливої актуальності набуває міждисциплінарний підхід, який поєднує археологічні дослідження, правове регулювання, технологічні інновації та екологічний захист.

Таким чином, міжнародно-правові інструменти захисту UCH формують комплексну систему, ефективність якої залежить від злагодженої взаємодії держав та міжнародних організацій. Подальший розвиток цієї системи потребує вдосконалення правових механізмів, посилення міжнародного співробітництва та впровадження інноваційних підходів до охорони підводної культурної спадщини.

РОЗДІЛ 3

НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

3.1. Аналіз законодавства України щодо охорони підводної культурної спадщини

Україна має надзвичайно багату та унікальну культурну спадщину, яка формувалася протягом століть і тисячоліть. Наша земля стала свідком розвитку й занепаду древніх цивілізацій, була ареною бурхливих історичних подій. Все це залишило по собі безцінні пам'ятки, які розповідають про минуле. Значна частина цих культурних скарбів схована під водою.

Як ми вже зазначали у минулих розділах, до об'єктів UCH належать усі сліди людської діяльності, що мають культурний, історичний чи археологічний характер і частково або повністю, періодично чи постійно перебувають під водою протягом не менше ста років. Це можуть бути: місця проживання людей, споруди, будівлі, артефакти та людські останки разом з їх археологічним і природним оточенням; судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи їх частини, предмети доісторичного періоду. UCH - це безцінне джерело інформації про життя наших предків, розвиток судноплавства, торгівлі, про важливі історичні події. Її збереження має виняткове значення для людства.

Під егідою ЮНЕСКО у 2001 році була прийнята Конвенція про охорону підводної культурної спадщини³⁵. Україна приєдналася до Конвенції у 2006 році, взявши на себе зобов'язання із захисту підводних культурних об'єктів³⁶.

Імплементація міжнародних норм у національне законодавство - важливий крок у напрямку ефективної охорони UCH. Аналіз правової бази України свідчить, що процес формування спеціального законодавства у цій

³⁵ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Paris, 2 November 2001. Art. 1(a). URL: https://wipo.lex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/unesco8/trt_unesco8.pdf

³⁶ Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини: Закон України від 20 вересня 2006 р. No 164-V. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-16>

сфері триває. Закон України «Про охорону культурної спадщини» у редакції 2000 року встановив загальні засади державної охорони культурної спадщини³⁷. Однак на той час цінність і специфіка УСН ще не були належним чином відображені у ньому.

Ситуація почала змінюватися у 2010-х роках. Закон України «Про охорону культурної спадщини» доповнили визначенням УСН як «території чи водні об'єкти із залишками діяльності людини, що містять культурну, історичну, археологічну цінність». Таким чином УСН була інтегрована у загальну систему культурної спадщини, що охороняється державою. У 2018 році відбулися зміни, які посилили охорону УСН. У статті 1 введено поняття «морський меморіал» - об'єкт УСН, місце масової загибелі людей, що має спеціальний охоронний статус. Закріплено, що власність морського меморіалу визначається межами національної юрисдикції України у морських просторах.

Зазначені новели стали результатом імплементації положень Конвенції ЮНЕСКО 2001 року. Водночас, вони породили деякі правові колізії та невизначеності. Дефініція об'єктів УСН у національному законодавстві є менш чіткою і повною порівняно з Конвенцією. Потребує уточнення співвідношення понять «морський меморіал» та «об'єкт УСН». Бракує комплексного регулювання різних аспектів охорони, використання та дослідження УСН.

Окремі норми щодо УСН знайшли відображення у морському законодавстві України. Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» містить важливі приписи щодо охорони УСН при здійсненні морських наукових досліджень³⁸. Так, відповідно до статті 13 вищезгаданого закону, держава наділена повноваженнями відмовити в наданні дозволу іноземним державам на проведення морських наукових досліджень у межах

³⁷ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1805-14>

³⁸ Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16 травня 1995 року № 162/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-вр#Text>

своєї виключної (морської) економічної зони. Така відмова може бути обґрунтована у випадках, коли науковий проект має на меті дослідження об'єктів підводної культурної та/або археологічної спадщини. Це право базується на необхідності захисту суверенних прав України та реалізації її юрисдикції, що закріплені як у національному законодавстві, так і в міжнародно-правових актах, зокрема в Конвенції ООН з морського права. Таке положення спрямоване на збереження історико-культурного надбання, що знаходиться під водою в межах виключної економічної зони України, та запобігання неконтрольованому втручання інших держав у дослідження цих об'єктів.

Серйозним викликом залишається кримінально-правовий захист УСН. Стаття 298 Кримінального кодексу України регламентує кримінально-правову відповідальність за посягання на об'єкти культурної спадщини, диференціюючи їх на два склади злочину: перший (ч. 1 ст. 298 КК України) - незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини; другий (ч. 2 ст. 298 КК України) - умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин.

Дефініція феномену "культурна спадщина" та її структурних елементів, зокрема "підводна культурна спадщина", характеризується високим рівнем теоретико-методологічної складності, що корелює зі складністю визначення самого поняття "культура". Пліуралізм термінологічних підходів та характеристик детермінований специфікою наукових парадигм, методологічним інструментарієм та практичними завданнями, що стоять перед дослідниками різних галузей знань.

Уніфікація термінології створює передумови для ефективної міжнародної колаборації у сфері охорони культурних цінностей, фасилітує процес імплементації міжнародних норм у національне законодавство та сприяє формуванню уніфікованих підходів до збереження культурної спадщини.

Однак через розбіжності у формулюваннях ці норми не повною мірою охоплюють злочинні посягання саме на об'єкти УСН. Виникають проблеми з кваліфікацією діянь та притягненням винних до відповідальності. Необхідно чітко передбачити кримінальну відповідальність за посягання на УСН, забезпечити невідворотність покарання за такі дії ³⁹.

Усвідомлюючи ці виклики, Україна активізувала роботу із вдосконалення правового регулювання та організаційного забезпечення у сфері морських досліджень та охорони УСН. У грудні 2021 року Президент України підписав указ щодо заходів із відновлення морських наукових досліджень і науково-дослідного флоту ⁴⁰. Передбачалося створення державної програми розвитку морських досліджень, посилення відповідного наукового та матеріально-технічного потенціалу. Позитивною подією стало відновлення експлуатації низки науково-дослідних суден ^{41 42 43}.

Інституційну основу охорони УСН складає Департамент підводної спадщини Інституту археології Національної академії наук України. Департамент здійснює наукові дослідження, облік об'єктів, контроль якості підводних робіт, міжнародну співпрацю. Під його егідою реалізуються масштабні експедиції із пошуку та документування підводних пам'яток в акваторії Чорного моря. Налагоджено плідну співпрацю з колегами зі США та Європи.

Наукова діяльність Департаменту охоплює широкий спектр досліджень, від античності до подій Другої світової війни. Співробітники установи створили фундаментальні праці, серед яких особливе значення мають "Реєстр підводної спадщини України", "Методика досліджень підводної спадщини

³⁹ Кучанська Л.С. Предмет злочину, передбаченого статтею 298 КК України: Проблеми визначення. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 125-129.

⁴⁰ Про деякі заходи щодо відновлення та розвитку морських наукових досліджень і науково-дослідного флоту: Указ Президента України від 03 грудня 2021 р. № 617/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617/2021#Text>

⁴¹ З Одеси в Антарктику вирушило науково-дослідне судно «Ноосфера». 28.01.2022. URL: <http://surl.li/kkgev>

⁴² Передане українським науковцям судно «Борис Александров» готується до першого походу у новому статусі: 28.11.2021. URL: <http://surl.li/kkegr>

⁴³ Єдине в Україні науково-дослідне судно, яке простоювало з 2010 року, почали ремонтувати: 16.11.2018. URL: <http://surl.li/kkeiy>

України", "Енциклопедія морських катастроф України" та морська мапа "Пам'ятки підводної культурної спадщини України". Ці роботи стали важливим внеском у розвиток української підводної археології.

Реєстр підводної спадщини України, станом на 2018 рік містив інформацію про 2041 об'єкт. Найбільша концентрація пам'яток зафіксована в акваторії Чорного моря - 1672 об'єкти, що становить близько 82% від загальної кількості. В Азовському морі зареєстровано 155 об'єктів. Річкові системи також містять значну кількість підводних пам'яток: у басейні Дніпра та Дніпровської водної системи - 105 об'єктів, у акваторії Дунаю та пов'язаній з ним водній системі - 109 об'єктів ⁴⁴.

Хронологічний розподіл об'єктів підводної спадщини демонструє значну концентрацію пам'яток періоду Другої світової війни - 1588 об'єктів, що складає майже 78% від загального числа. Період Російсько-Турецьких воєн, Кримської війни та початку XX століття представлений 261 об'єктом. Менша кількість пам'яток відноситься до інших історичних періодів: Громадянська війна в СРСР - 54 об'єкти, Перша світова війна - 31 об'єкт, середньовіччя - 23 об'єкти, антична епоха - 49 об'єктів. Особливе місце займає унікальний об'єкт меотичного ярусу неогену ⁴⁵.

Важливо відзначити, що близько половини затонулих суден знаходяться на глибинах понад 100 метрів, що створює значні технічні складнощі для їх дослідження та можливого підйому. Достовірність архівної інформації щодо точного місця загибелі багатьох суден залишається проблематичною, що ускладнює їх пошук та ідентифікацію. Визначення точного співвідношення між піднятими та затонулими суднами наразі неможливе через відсутність повної архівної документації та складність верифікації наявних даних.

Післявоєнний період (після 1945 року) представлений відносно невеликою кількістю об'єктів - 24 одиниці, що може бути пов'язано як з

⁴⁴ Підводна культурна спадщина України: 22.08.2018. URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_fondu/231

⁴⁵ Так само

удосконаленням систем навігації та безпеки судноплавства, так і з кращим документуванням морських інцидентів у цей період ⁴⁶.

На основі детального аналізу архівних матеріалів XIX століття встановлено, що в акваторії Чорного моря щорічно зазнавало катастроф близько 20 вітрильних суден. Екстраполюючи ці дані на 25 століть активного судноплавства в регіоні та враховуючи відносно стабільну інтенсивність морського руху, можна висунути обґрунтовану гіпотезу про приблизно 50 тисяч затонулих плавзасобів різних типів та призначень за весь історичний період.

Значним досягненням Департаменту є впровадження інноваційних технологій у підводні дослідження. Зокрема, активно використовуються телекеровані підводні апарати та міні-підводні човни, що дозволяє проводити дослідження на значних глибинах. Науковці розробили унікальні методи консервації та реставрації артефактів, витягнутих з морських глибин, включаючи консервацію книг з есмінця, затонулого біля острова Зміїний у 1917 році, реставрацію амфор з візантійського корабля IX століття та відновлення штурмовика Іл-2 часів Другої світової війни.

Структурно Департамент поділяється на два сектори: сектор шельфових прибережних досліджень та глибоководний сектор. Це дозволяє ефективно організовувати роботу на різних глибинах та в різних умовах. Установа володіє власним телекерованим підводним апаратом "Софокл-1", що значно розширює можливості проведення досліджень.

Особливо варто відзначити міжнародну діяльність Департаменту. За дорученням Президента України було організовано та проведено кілька масштабних експедицій: Українсько-Американську експедицію "Чорне море-2006", Міжнародну експедицію "Візантія-2007" та III Глибоководну експедицію 2008 року. Під час цих експедицій вперше було досліджено шельф Чорного моря на глибинах від 100 до 2090 метрів. Унікальним досягненням стало проведення підводних розкопок вітрильно-веслового

⁴⁶ Підводна культурна спадщина України: 22.08.2018. URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_fondu/231

корабля візантійської епохи на глибині 140 метрів, що було здійснено виключно за допомогою роботизованої техніки - перший такий випадок у світовій практиці підводної археології.

Результати досліджень Департаменту підводної спадщини мають загальноєвропейське значення та відкривають нову сторінку в розвитку підводної археології. Виявлені на дні Чорного моря пам'ятки становлять виняткову наукову цінність, що виходить за межі національної науки, а впроваджені методи досліджень започаткували розвиток глибоководної галузі підводної археології в Україні.

Анексія Криму в 2014 році призвела до суттєвих змін у сфері дослідження підводної спадщини України. Чорноморський центр підводних досліджень, єдина державна установа такого профілю, призупинив свою діяльність. Внаслідок цього стали недоступними 49% берегової смуги та 51% підводних пам'яток, розташованих в акваторії АР Крим. Особливо відчутною стала втрата головних морських музеїв у Феодосії, Севастополі та Балаклаві, разом з їхніми унікальними колекціями та експозиціями.

З 2015 року естафету досліджень перейняв Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України. Українські науковці продовжили активну міжнародну діяльність, беручи участь у роботі Конвенції ЮНЕСКО "Про охорону підводної культурної спадщини" та виступаючи експертами в Міжнародному трибуналі в Гаазі щодо захисту прав України в прилеглих до Криму морських зонах ⁴⁷.

Значним досягненням стало прийняття в 2018 році змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини", що надало об'єктам підводної культурної спадщини статус Морського меморіалу. У 2017-2018 роках Центральний військово-морський музей України (ЦВММУ) провів масштабне обстеження донної поверхні Північного Причорномор'я,

⁴⁷ Воронов С.О. Історія та перспективи підводно-археологічних досліджень в сфері військово-історичної науки і музеєфікації об'єктів підводної культурної спадщини України. *Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах. Сучасний стан та перспективи: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції від 12 листопада 2020 року*. Одеса: Інститут Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія", 2020. С. 93-106.

охопивши 75% територіальних вод біля Миколаївської та Херсонської областей. Було виявлено 507 нових об'єктів, з яких 15 вдалося попередньо ідентифікувати. Знахідки охоплюють різні історичні періоди - від палеоліту до Другої світової війни.

Особливу увагу приділено розвитку міжнародного співробітництва. Спільно з США проводиться пошук зниклого в 1965 році літака-розвідника Martin B-57f Canberra. У 2020 році завершено формування оновленого Наукового реєстру підводної культурної спадщини України, який включає 2063 пам'ятки. Найбільша концентрація об'єктів зафіксована в акваторії Чорного моря (1692 об'єкти), значна кількість пам'яток знаходиться в Азовському морі (161 об'єкт) та річкових системах Дніпра (106 об'єктів) і Дунаю (109 об'єктів)⁴⁸.

ЦВММУ активно розвиває технічну базу, формує спеціалізовану лабораторію консервації та реставрації артефактів. Науковці проходять підготовку в провідних міжнародних центрах, освоюють роботу з сучасним обладнанням, включаючи телекеровані підводні апарати та глибоководні населені підводні апарати.

Чорне море залишається унікальною скарбницею підводної культурної спадщини міжнародного значення, яка потребує подальших досліджень. Незважаючи на складні обставини, українські науковці продовжують роботу з вивчення та збереження цих безцінних історичних пам'яток, відкриваючи нові сторінки морської історії України.

На жаль, широкомасштабне вторгнення РФ у лютому 2022 року загальмувало ці процеси. Разом з тим, в умовах війни охорона УСН, особливо в Азово-Чорноморському регіоні, набула ще більшої актуальності та значення. Посилення правової охорони УСН в Україні відбувається в умовах складної безпекової ситуації, пов'язаної з агресією Росії проти нашої держави. Анексія

⁴⁸ Воронов С.О. Історія та перспективи підводно-археологічних досліджень в сфері військово-історичної науки і музеєфікації об'єктів підводної культурно спадщини України. *Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах. Сучасний стан та перспективи: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції від 12 листопада 2020 року*. Одеса: Інститут Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія", 2020. С. 93-106.

Криму у 2014 році та військове вторгнення РФ у 2022 році створили серйозні загрози для підводної культурної спадщини в Азово-Чорноморському регіоні. Багато унікальних об'єктів УСН опинилися на тимчасово окупованих територіях без належного захисту та контролю з боку України ⁴⁹. Відновлення територіальної цілісності та реінтеграція деокупованих територій вимагатимуть значних зусиль із відновлення української юрисдикції над підводною культурною спадщиною регіону.

Підсумовуючи аналіз законодавства України щодо охорони підводної культурної спадщини, можемо відзначити, що Україна послідовно впроваджує у національне правове поле міжнародні стандарти охорони УСН, закріплені у Конвенції ЮНЕСКО 2001 року. Протягом останнього десятиліття відбулося значне посилення регулювання у цій сфері на рівні законів. Водночас воно має фрагментарний і незавершений характер, існує низка прогалин і колізій, які потребують усунення.

У найближчій перспективі необхідно здійснити системне доопрацювання законодавства України згідно з вимогами Конвенції ЮНЕСКО 2001 року. Доцільно прийняти окремий закон про УСН, який комплексно врегулює її правовий режим, охорону, використання та дослідження, а також удосконалити відповідні норми інших актів (про культурну спадщину, про морські простори тощо). Вкрай важливо посилити кримінально-правовий захист УСН, чітко криміналізувавши злочинні посягання на неї. Потребує активізації міжнародна співпраця України з ЮНЕСКО, ICOMOS, ICUCN та іншими впливовими міжнародними організаціями у цій сфері.

Не менш важливими є заходи організаційного, наукового та матеріально-технічного характеру. Необхідно відновити реалізацію державної програми морських досліджень, розвивати дослідницьку інфраструктуру, здійснювати підготовку фахівців. Актуальним завданням є проведення

⁴⁹ Військові дії руйнують життя моря : Повідомлення НАН України від 18 квітня 2022 року. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8971>

ретельної інвентаризації об'єктів UCH в українських водах, створення їх національного реєстру. Вирішення невідкладних проблем правової охорони UCH має стати одним із пріоритетів державної морської політики України, особливо в контексті деокупації узбережжя Азово-Чорноморського басейну. Збереження унікальної історико-культурної спадщини України для нинішніх і майбутніх поколінь вимагає консолідації зусиль держави, громадянського суспільства, наукової спільноти та міжнародних партнерів.

Вдосконалення законодавства та посилення інституційної спроможності у сфері охорони UCH відкриває нові можливості для України. Ефективний захист UCH сприятиме розвитку вітчизняної археологічної науки, реалізації її величезного дослідницького потенціалу. Виважене та раціональне використання UCH здатне перетворити її на цінний економічний ресурс, зокрема у сферах туризму, рекреації, музейної справи. При цьому першочерговими мають залишатися завдання забезпечення автентичності, цілісності та недоторканості об'єктів UCH, недопущення їх комерціалізації та розграбування.

Охорона UCH - це також важливий чинник формування історичної свідомості та національної ідентичності українського народу. Підводна спадщина містить унікальні свідчення про багатовікову історію України, її місце у розвитку світової цивілізації. Осягнення цього надбання сприяє розумінню наших витоків, відчуттю спадкоємності поколінь. Тому турбота про UCH - це не лише міжнародно-правовий обов'язок, але й моральний імператив для Української держави.

Безперечно, охорона UCH - це міжнародна проблема, яка потребує співпраці всіх країн і народів. Як відзначено у преамбулі Конвенції ЮНЕСКО 2001 року, UCH є невід'ємною частиною культурної спадщини людства, елементом спільної історії народів, націй і держав [4]. Відповідно, відповідальність за її збереження несе кожна країна і все міжнародне співтовариство. Лише об'єднавши зусилля, людство здатне захистити безцінні скарби, приховані під водою.

Україна як морська держава та невід'ємна частина європейської цивілізації має зробити свій внесок у цю благородну місію. Нам слід рішуче викорінювати загрози для нашої підводної спадщини - як внутрішні (недосконалість законодавства, брак коштів, недостатня обізнаність суспільства), так і зовнішні (війна, окупація територій, розграбування та нелегальна торгівля артефактами). Ключ до успіху - це комплексний підхід, поєднання правових, організаційних, фінансових, наукових, просвітницьких зусиль усіх зацікавлених суб'єктів на національному та міжнародному рівнях.

Підводна культурна спадщина - це не просто реліктові об'єкти, що належать минулому. Це невичерпне джерело знань, натхнення і мудрості, яке допомагає зрозуміти, хто ми є і куди прямуємо. Українське суспільство і держава мають усвідомити цю істину та зробити охорону УСН одним із своїх найвищих пріоритетів. Доля майбутніх поколінь залежить від того, як ми виконаємо свій обов'язок із збереження неоціненних надбань наших пращурів, схованих під товщею вод. Україна гідна посісти чільне місце серед країн-лідерів у сфері підводної археології та охорони УСН. Для цього у нас є всі передумови - багатюща історична спадщина, талановиті вчені та фахівці, розвинена морська інфраструктура, міцні міжнародні зв'язки. Залишилося спрямувати ці ресурси у потрібне русло через мудре законодавство, чітку стратегію та самовіддану працю. Тож розпочнімо цей шлях сьогодні заради майбутнього - нашого спільного безцінного надбання, захищеного під хвилями історії.

3.2 Порівняльний аналіз законодавства різних країн у сфері охорони підводної культурної спадщини

Ратифікуючи Конвенцію 2001 року, держави беруть на себе зобов'язання вживати всіх необхідних заходів для захисту УСН у різних морських просторах відповідно до своєї юрисдикції та суверенних прав. У внутрішніх водах, архіпелажних водах та територіальному морі держави мають виключну юрисдикцію, проте повинні інформувати держави-учасниці про

виявлення об'єктів UCH, що становлять їх інтерес. У прилеглий зоні та виключній економічній зоні прибережні держави можуть регулювати і дозволяти діяльність щодо UCH відповідно до Конвенції. У Районі (міжнародний морський простір за межами національної юрисдикції) охорона UCH здійснюється на засадах міжнародного співробітництва.

Важливим аспектом імплементації Конвенції є створення потужного організаційного механізму на національному рівні. Держави-учасниці повинні створити або визначити компетентні органи для управління UCH, ведення національних реєстрів, координації досліджень тощо. При цьому слід залучати всіх зацікавлених суб'єктів - науковців, музейників, аквалангістів, місцеві громади. Ефективна охорона UCH неможлива без налагодження партнерства між державою та громадянським суспільством.

Ратифікація Конвенції 2001 року стала вирішальним кроком для багатьох країн у розбудові національних систем охорони UCH. Разом з тим, процес імплементації конвенційних норм не є простим і однозначним. Він вимагає політичної волі, значних ресурсів, змін у традиційних підходах. Порівняльний аналіз законодавства європейських країн демонструє різні моделі і темпи впровадження міжнародних стандартів у цій сфері.

Далі пропонуємо розглянути законодавство різних держав щодо підводної культурної спадщини.

Надзвичайно цікавим є досвід Франції, яка створила першу у світі комплексну систему правового регулювання UCH, що стала моделлю для багатьох інших країн. Ключовим моментом у розвитку цієї системи стало створення в 1966 році Департаменту підводних та підводно-археологічних досліджень (DRASSM) за ініціативою міністра культури Андре Мальро. Ця подія ознаменувала офіційне визнання підводної археології як окремої наукової дисципліни та започаткувала системний підхід до охорони підводної спадщини.

DRASSM, розташований у Марселі - історичному центрі світової підводної археології, має виключну компетенцію щодо всіх археологічних

досліджень у морських водах Франції та її заморських територій. Юрисдикція департаменту охоплює понад 11 мільйонів квадратних кілометрів морської економічної зони, від Атлантичного до Тихого океану та від Індійського океану до Середземного моря. Крім того, за запитом регіональної влади DRASSM може здійснювати експертизу археологічних операцій у внутрішніх водах - річках, озерах та інших прісноводних об'єктах

50.

Правова база охорони UCH у Франції базується на кількох ключових документах. Основоположним є Кодекс культурної спадщини Франції ⁵¹, який встановлює загальні принципи охорони культурних цінностей. Закон про морську археологічну спадщину 1989 року ⁵² деталізує специфічні аспекти захисту підводних об'єктів, а Декрет про організацію DRASSM 1996 року регламентує діяльність головного виконавчого органу в цій сфері.

Французька система охорони UCH характеризується централізованим управлінням через єдиний спеціалізований орган, що забезпечує послідовність та ефективність політики у цій сфері. Всі підводні археологічні роботи підлягають обов'язковому ліцензуванню, що дозволяє контролювати якість досліджень та запобігати несанкціонованим втручанням. Важливим принципом є державна власність на всі археологічні знахідки в територіальних водах, що гарантує їх збереження та доступність для наукового вивчення. Система обов'язкової реєстрації виявлених об'єктів забезпечує повний облік підводної культурної спадщини та можливість її ефективного захисту.

Франція, попри свій статус великої морської держави, тривалий час не приєднувалася до Конвенції 2001 року. Французькі застереження стосувалися

⁵⁰ L'Hour M. The French Department of Underwater Archaeology: A Brief Overview, *European Journal of Archaeology*. 2012. Vol. 15(2), pp. 275–284. doi:10.1179/1461957112Y.0000000015

⁵¹ French Heritage Code. (consolidated version as of November 25, 2018). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/18525>

⁵² Act of France No. 89-874 of 1 December 1989 concerning Maritime Cultural Assets and amending the Act of 27 September 1941 Regulating Archaeological Excavations of 1 December 1989. URL: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/FRA_1989_Act.pdf

насамперед правового режиму військових затонулих кораблів. Адже за міжнародним звичаєвим правом військові кораблі мають суверенний імунітет і не втрачають його навіть після затоплення. Отже, будь-яка діяльність щодо таких об'єктів вимагає прямої згоди держави прапора. Тоді як Конвенція встановлює лише обов'язок держави-учасниці інформувати державу прапора про виявлення її затонулих військових кораблів у своїх водах.

Окрім того, французьких експертів турбувала недостатня визначеність Конвенції щодо співвідношення різних режимів морських просторів, встановлених Конвенцією ООН з морського права 1982 року. На їх думку, деякі положення Конвенції 2001 року можуть тлумачитися як такі, що *de facto* розширюють права прибережних держав у прилеглій зоні та виключній економічній зоні. Усе це свідчить про складний конфлікт між новим міжнародним режимом охорони UCH та традиційними правовими підходами морських держав.

Утім, неспроможність самотужки протистояти масовому розграбуванню підводних скарбів у виключній економічній зоні спонукала Францію переглянути свою позицію. Адже національне законодавство Франції обмежувало сферу охорони UCH лише прилеглою зоною. У 2013 році, напередодні ратифікації Конвенції, французький парламент ухвалив спеціальний закон, що адаптував національне право до вимог Конвенції. Зокрема, Закон визначив компетенцію державних органів щодо охорони UCH у різних морських зонах відповідно до термінології Конвенції. Також було розширено поняття UCH, уточнено порядок поводження з випадковими знахідками тощо. Тож, навіть для такої потужної морської держави як Франція, підписання Конвенції стало потужним драйвером для модернізації національної системи охорони UCH.

Досить цікавим для аналізу також є досвід Італії. Італія почала активно розвивати глибоководну археологію пізніше, ніж Франція. У 1999 році Управління археологічної спадщини Тоскани організувало перше дослідження римського корабля *Elba-sud* на глибині 177 м за допомогою

французької компанії Comex. Значний внесок зробив проект Archeomar, реалізований Міністерством культурної спадщини. За 10 років досліджень в Лігурійському та Тірренському морях було виявлено 43 античних римських корабля на глибинах від 150 до 900 м⁵³.

Італійське законодавство демонструє взірцеву модель впровадження вимог Конвенції 2001 року. Італія ратифікувала Конвенцію у 2010 році, а відповідний закон набув чинності у 2011 році. Закон вносить зміни до Кодексу культурної та ландшафтної спадщини⁵⁴, доповнюючи його нормами про UCH. Зокрема, археологічні та історичні об'єкти, виявлені в прилеглий зоні Італії, підлягають охороні відповідно до правил Конвенції. Затонулі військові кораблі підлягають охороні як об'єкти UCH без шкоди для їх особливого імунітету. Італійський закон містить також детальні вказівки щодо узгодження проектів у прилеглий зоні та виключній економічній зоні, що можуть зачіпати об'єкти UCH.

Італія демонструє один із найбільш комплексних підходів до охорони UCH, що базується як на потужній законодавчій базі, так і на розвиненій інституційній структурі.

Центральною науковою установою у сфері підводної археології є Інститут консервації та реставрації (ISCR), у структурі якого діє відділ підводних археологічних досліджень (NIAS). У 2017 році ISCR започаткував інноваційний проект MUSAS, спрямований на розробку інтегрованої надрегіональної моделі моніторингу та популяризації підводної археологічної спадщини. Проект охоплює три основні напрями: створення веб-порталу віртуального музею підводної археології, впровадження передової системи дослідження підводних археологічних пам'яток та розробка мережі інноваційних сенсорів для моніторингу стану об'єктів.

⁵³ Beltrame C., Costa E., Gay G. Deep Water Archaeology in Italy and in the Tyrrhenian Sea. *Heritage*. 2022, Vol. 5, P. 2106-2122. <https://doi.org/10.3390/heritage5030110>

⁵⁴ Code of the Cultural and Landscape Heritage: Legislative Decree of Italy no. 42 of 22 January 2004. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwitvpf6vP2JAXWqQlUIHWu7EQcQFnoECDAQAQ&url=https%3A%2F%2Fwhc.unesco.org%2Fdocument%2F155711&usg=AOvVaw3bz6YVMb7zAGCuvNoEbuY&opi=89978449>

Особливу увагу в італійській системі охорони UCH приділено застосуванню сучасних технологій. Зокрема, в рамках проекту MUSAS використовуються передові методи 3D-документування підводних об'єктів, що поєднують фотограмметричні техніки з акустичними технологіями для створення мікробатиметричних карт. Це дозволяє отримувати високоточні тривимірні моделі підводних археологічних пам'яток, доступні для віртуального огляду через спеціальні VR-пристрої.

Важливим елементом італійської системи є комплексний підхід до збереження UCH, що включає не лише археологічні дослідження, але й вивчення біологічної складової. Фахівці ISCR досліджують процеси біодетеріорації підводних археологічних об'єктів, розробляючи методи їх захисту від негативного впливу морських організмів.

На інституційному рівні створено розгалужену мережу спеціалізованих установ. Окрім ISCR, дослідженнями UCH займаються регіональні центри підводної археології, музеї та університети. Значну роль відіграє проект "Archeomar", що залучає волонтерів до виявлення та документування нових об'єктів UCH.

Унікальною є практика Хорватії з комплексного врегулювання підводної діяльності у внутрішніх водах та територіальному морі. Закон про охорону та збереження культурних цінностей 1999 року ⁵⁵ та інші акти встановлюють жорстку дозвільну систему на проведення будь-яких підводних робіт. Зокрема, підводний туризм на об'єктах UCH можливий лише за дозволом компетентних органів та під наглядом сертифікованих дайвінг-центрів. Індивідуальні занурення до археологічних об'єктів суворо заборонені. Такий підхід дозволяє зберегти автентичність UCH і водночас сприяє розвитку археологічного туризму.

Важливим аспектом є регулювання права власності на культурні цінності. Хоча закон допускає існування приватної власності на такі об'єкти,

⁵⁵ Act on the protection and preservation of cultural objects: House of Representatives of the Croatian Parliament. 18 June 1999. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/act-on-the-protection-and-preservation-of-cultural-goods_html/Act_not_consolidated.pdf

він містить механізми, що сприяють переходу культурних цінностей у державну власність. Зокрема, якщо власника об'єкта неможливо встановити або він відмовляється від права власності, об'єкт автоматично переходить у власність держави.

Кримінальний кодекс Хорватії встановлює відповідальність за злочини проти культурної спадщини. Криміналізовано пошкодження культурних цінностей, незаконні археологічні розкопки та незаконний вивіз культурних цінностей за межі країни. Судова практика, особливо рішення Конституційного суду, формує важливі прецеденти щодо застосування законодавства про охорону культурної спадщини, зокрема у питаннях права власності та конфіскації незаконно отриманих культурних цінностей ⁵⁶.

Система фінансування охорони культурної спадщини поєднує державне фінансування з можливістю залучення приватних коштів. Особливий режим встановлено для культурних цінностей релігійного характеру, що регулюється окремими угодами між Хорватією та релігійними організаціями.

Інституціоналізація галузі розпочалася зі створення Департаменту підводної археології при Республіканському інституті охорони культурної спадщини, що заклало основу для системного підходу до документування та збереження підводної культурної спадщини. Сучасним координаційним центром виступає Міжнародний центр підводної археології в Задарі, створений під егідою ЮНЕСКО у 2007 році. Центр провадить наукові дослідження, реставраційні та консерваційні роботи, навчання фахівців, поширює знання про УСН. Його створення стало важливим кроком з імплементації Конвенції 2001 року, яку Хорватія ратифікувала ще у 2004 році. Особливу наукову цінність становлять дослідження античного судноплавства, представлені знахідками понад 100 римських корабельних аварій. Стратиграфічний аналіз цих об'єктів дозволив реконструювати торговельні маршрути та економічні зв'язки регіону в античний період. Унікальним

⁵⁶ Kunda I. Report on the Legal Regulation of Cultural Heritage in Croatia. HEURIGHT Project: the Right to Cultural Heritage, Its Protection and Enforcement through Cooperation in the European Union. 2018. URL: https://www.academia.edu/37713248/Report_on_the_Legal_Regulation_of_Cultural_Heritage_in_Croatia

явищем є відкриття та вивчення лібурнійських човнів - специфічного типу суден, що демонструє локальні суднобудівні традиції. Таким чином, хорватський досвід засвідчує важливість послідовної державної політики, що поєднує правові, інституційні та освітні інструменти охорони UCH.

Швеція, попри давні традиції підводної археології, досі не приєдналася до Конвенції 2001 року. Шведські експерти відзначають такі перешкоди для ратифікації: розбіжності між текстом Конвенції та національним правом щодо права власності на затонулі об'єкти, невизначеність процедур узгодження діяльності в прилеглий та виключній економічній зоні, брак фінансових ресурсів для виконання зобов'язань за Конвенцією. Разом з тим, Швеція поступово адаптує своє законодавство та практику до міжнародних стандартів.

Нещодавні зміни до Закону про культурну спадщину 1988 року розширили часові межі UCH до 1850 року (раніше охоронялися лише об'єкти до 1719 року). Також було деталізовано порядок інформування держави про виявлення об'єктів UCH. Це дозволяє оперативно реагувати на потенційні загрози для недавно виявлених об'єктів. Важливим досягненням є формування публічного реєстру об'єктів UCH та встановлення навколо них охоронних зон. У цих зонах встановлюються обмеження на рибальство, видобуток корисних копалин, прокладання комунікацій тощо.

Велике значення для шведської охорони UCH має участь у регіональному співробітництві. У рамках Ради держав Балтійського моря діє Група моніторингу підводної спадщини, яка розробляє спільні підходи до виявлення, обліку та збереження UCH. Зокрема, здійснюється проект "Список 100 кораблів", метою якого є виявлення та дослідження найцінніших затонувих суден балтійського регіону, що мають видатну історичну цінність. Така взаємодія дозволяє обмінюватися досвідом, уникати дублювання зусиль, формувати регіональні стандарти охорони UCH.

Правове регулювання UCH у Китаї формувалося поступово, починаючи з 1980-х років, і наразі представляє собою комплексну систему нормативно-

правових актів різного рівня. Фундаментальним документом виступає Закон КНР про охорону культурних реліквій 2015 року ⁵⁷, який після п'яти редакцій (1991, 2002, 2007, 2013 та 2015 роки) встановлює базові принципи охорони культурної спадщини. Стаття 5 цього закону закріплює виключне право державної власності на всі культурні реліквії, що знаходяться під землею або у внутрішніх водах чи територіальному морі Китаю.

Китай ще не підписав Конвенцію 2001 року, проте Положення про охорону та адміністрування підводних культурних реліквій КНР 1989 року та його подальші редакції демонструють правові амбіції та конкретні дії Китаю щодо захисту підводної культурної спадщини. Положення КНР про адміністрування роботи з охорони підводних культурних реліквій 1989 року ⁵⁸ було прийняте як реакція на справу Geldermalsen. У цій справі китайський порцелян із затонулого голландського судна був проданий на аукціоні Christie's без згоди китайської влади, що виявило прогалини в правовому регулюванні. Положення складається з 13 статей та детально регламентує питання визначення UCH, права власності, юрисдикції, створення захисних зон та відповідальності за порушення ⁵⁹.

Особливе значення має Закон КНР про безпеку морського руху 1984 року ⁶⁰, статті 40 та 41 якого встановлюють порядок підйому затонулих об'єктів. Цей закон створює певні колізії, оскільки не враховує специфіку UCH при вирішенні питань про підйом об'єктів, що можуть загрожувати судноплавству. Водночас він надає повноваження портовій адміністрації щодо примусового підйому таких об'єктів.

⁵⁷ Cultural Relics Protection Law of the People's Republic of China adopted and effective Nov. 19, 1982. URL: <https://npcobserver.com/legislation/cultural-relics-protection-law/>

⁵⁸ Regulations of the People's Republic of China concerning the administration of the work for the protection of underwater cultural relics. October 20, 1989. URL: <http://www.asianlii.org/cn/legis/cen/laws/rctaotwftpoucr1005/>

⁵⁹ Li X., Chang Y.C. A step closer to the convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage 2001: China's latest efforts in regulation. *Marine Policy*. Volume 147. 2023. P. 105346. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0308597X22003931#:~:text=China%20has%20not%20yet%20signed,and%20actions%20toward%20UCH%20protection.>

⁶⁰ Maritime Traffic Safety Law of the People's Republic of China. 1984. URL: <http://www.asianlii.org/cn/legis/cen/laws/mtsl239/#:~:text=Article%201.,and%20interests%20of%20the%20state.>

На регіональному рівні діє розвинена система нормативних актів провінцій. Зокрема, Положення про культурні реліквії провінції Фуцзянь 2009 року містить окрему главу про UCH, яка запроваджує принцип збереження *in situ*, встановлює вимоги щодо негайного повідомлення про виявлення UCH та передбачає співпрацю з правоохоронними органами. Подібні норми містяться в законодавстві провінцій Гуандун та Чжецзян ⁶¹.

У рамках 13-го п'ятирічного плану (2016-2020) китайський уряд суттєво посилив увагу до розвитку технологій виявлення, дослідження та збереження UCH. Створено Національний центр консервації підводної культурної спадщини, який координує всю діяльність у цій сфері. Особлива увага приділяється дослідженню об'єктів, пов'язаних з Морським шовковим шляхом, що розглядається як важливий елемент ініціативи "Один пояс, один шлях" ⁶².

Сучасна китайська система охорони UCH характеризується централізованим управлінням, чітким розмежуванням повноважень між різними органами влади та ефективним поєднанням національного та регіонального регулювання. При цьому активно розвивається міжнародне співробітництво у сфері охорони UCH, включаючи спільні археологічні експедиції та обмін досвідом. Китайське законодавство категорично забороняє комерціалізацію UCH та орієнтоване на збереження цих об'єктів як елементів культурної спадщини.

Порівняльний аналіз досвіду охорони підводної культурної спадщини (UCH) у провідних країнах світу демонструє різні підходи до імплементації міжнародних стандартів. Франція створила першу комплексну систему регулювання UCH через централізований орган DRASSM. Італія розробила взірцеву модель впровадження Конвенції 2001 року, доповнивши Кодекс культурної спадщини спеціальними нормами. Хорватія запровадила жорстку дозвільну систему для підводної діяльності та створила Міжнародний центр

⁶¹ Jing Y. Protection of underwater cultural heritage in China: new developments. *International Journal of Cultural Policy*. 2017. 25(6). P. 756–764. <https://doi.org/10.1080/10286632.2017.1372753>

⁶² Ibid.

під егідою ЮНЕСКО. Китай, хоч і не є учасником Конвенції, розвинув потужну систему охорони УСН з чітким розмежуванням повноважень між національним та регіональним рівнями (табл. 1).

Таблиця 1 “Порівняльний аналіз законодавства різних держав щодо охорони підводної культурної спадщини”

Критерій порівняння	Франція	Італія	Хорватія	Китай	Україна
Ратифікація Конвенції ЮНЕСКО 2001	2013	2010	2004	Не ратифікувала	2006
Основний закон	Кодекс культурної спадщини	Кодекс культурної та ландшафтно-ї спадщини	Закон про охорону культурних цінностей	Закон про охорону культурних реліквій	Закон про охорону культурної спадщини
Спеціальне законодавство	Закон про морську археологічну спадщину 1989	Закон про імплементацію Конвенції 2011	Закон про морські добра 2019	Положення про охорону підводних культурних реліквій 1989	Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000
Головний орган управління	DRASSM (Марсель)	ISCR (Рим)	Міжнародний центр підводної археології (Задар)	Національний центр консервації УСН	Департамент підводної спадщини ІА НАНУ
Право власності	Державна	Державна	Державна з можливістю приватної	Виключно державна	Державна
Дозвільна система	Жорстка	Помірна	Дуже жорстка	Жорстка	Помірна
Технологічні інновації	Високий рівень	Дуже високий рівень	Середній рівень	Високий рівень	Середній рівень
Міжнародна співпраця	Активна	Дуже активна	Активна	Помірна	Обмежена
Фінансування	Державне	Змішане	Змішане	Державне	Обмежене державне

Кримінальна відповідальність	Деталізована	Деталізована	Деталізована	Загальна	Загальна
Реєстр об'єктів UCH	Повний	Повний	Повний	Частковий	Частковий

Джерело: розроблено автором.

Спільними тенденціями є:

- пріоритет збереження об'єктів in situ;
- створення спеціалізованих інституцій;
- розвиток технологій документування та моніторингу;
- залучення громадськості до охорони UCH;
- активізація міжнародного співробітництва.

Охорона UCH стає важливим чинником сталого розвитку приморських регіонів. За умов належного управління підводна спадщина сприяє розвитку туризму, науки, освіти. Досвід провідних країн демонструє необхідність системного підходу, що поєднує правові, інституційні та технологічні інструменти. Ключову роль відіграє баланс між державним регулюванням та громадською ініціативою, між національними інтересами та міжнародною співпрацею. Підсумовуючи, слід наголосити, що створення дієвих національних механізмів охорони підводної культурної спадщини є прямим обов'язком кожної держави перед людством. UCH - це не просто культурна чи естетична цінність, а й потужний чинник сталого розвитку приморських регіонів, важливий елемент блакитної економіки. За умов виваженого менеджменту підводна спадщина може стати драйвером розвитку міжнародного туризму, сприяти примноженню людського капіталу, інтеграції місцевих громад. І навпаки, її втрата через недбальство, жадібність чи незнання матиме непоправні наслідки для всього людства.

На основі аналізу законодавства України та різних держав щодо захисту UCH можна підсумувати, що національно-правове регулювання UCH в Україні характеризується фрагментарністю та незавершеністю, хоча країна приєдналася до Конвенції ЮНЕСКО 2001 року ще у 2006 році. Основними

нормативно-правовими актами є Закон України "Про охорону культурної спадщини" та "Про прилеглу зону України", проте вони не забезпечують комплексного регулювання цієї сфери. Потребують удосконалення механізми кримінально-правового захисту UCH та система фінансування охоронних заходів.

На інституційному рівні ключову роль відіграє Департамент підводної спадщини Інституту археології НАНУ, який забезпечує наукові дослідження та облік об'єктів UCH. Реєстр підводної спадщини України містить інформацію про понад 2000 об'єктів, більшість з яких зосереджена в акваторії Чорного моря.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду демонструє різні моделі правового регулювання UCH. Франція створила централізовану систему через DRASSM, Італія впровадила взірцеву модель імплементації Конвенції 2001 року, Хорватія запровадила жорстку дозвільну систему, а Китай розвинув потужну систему охорони UCH попри неучасть у Конвенції.

Спільними тенденціями у провідних країнах є: пріоритет збереження об'єктів *in situ*, створення спеціалізованих інституцій, розвиток технологій документування та моніторингу, залучення громадськості та активізація міжнародного співробітництва. Важливим чинником ефективності є баланс між державним регулюванням та громадською ініціативою.

В умовах російської агресії охорона UCH в Україні набула особливої актуальності через загрози культурній спадщині в Азово-Чорноморському регіоні. Необхідно прийняти окремий закон про UCH, посилити кримінально-правовий захист, відновити науково-дослідну інфраструктуру та активізувати міжнародну співпрацю у цій сфері.

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

4.1. Основні виклики у сфері охорони підводної культурної спадщини

Перш за все, слід відзначити недосконалість чинного міжнародно-правового режиму. Конвенція ООН з морського права 1982 року, попри її значення, виявилася абсолютно неефективною для захисту підводних культурних об'єктів. На жаль, вона, на противагу своїм первинним цілям, фактично надає пріоритет нормам морського рятувального права над безпосередніми зобов'язаннями держав щодо збереження такої унікальної спадщини.

Хоча Конвенція ЮНЕСКО 2001 року є певним кроком вперед, вона все ще являє собою компромісний документ, результат довгих і складних міжнародних переговорів. Критики вказують, що ця Конвенція не забезпечує достатньої оперативності та дієвості для протидії загрозливій "індустрії скарбошукачів", які становлять серйозну небезпеку для підводної культурної спадщини. Отже, удосконалення міжнародно-правової бази залишається ключовим першочерговим викликом у цій сфері.

Додатковою серйозною проблемою є значні розбіжності в національних законодавствах різних країн. Одні держави застосовують до підводних культурних об'єктів традиційні норми законодавства про спадщину на суші, інші - підходи морського рятувального права. Ці фундаментальні відмінності в правових системах істотно ускладнюють напрацювання єдиних міжнародних стандартів та механізмів захисту. Особливо складно врегульовувати ситуації в спірних морських районах між прибережними державами, коли виникають суперечки щодо юрисдикції над тими чи іншими підводними культурними об'єктами.

Не менш важливим викликом, який додатково ускладнює ситуацію, є стрімкий технологічний прогрес та комерціалізація цієї сфери. Сучасні технології картографування, занурення та віддаленого управління дали приватним особам і комерційним компаніям безпрецедентний раніше доступ до підводного світу. На жаль, багато з них є саме професійними "скарбошукачами", які часто грубо руйнують унікальні археологічні об'єкти заради власної короткострокової наживи. Крім того, надзвичайно висока вартість підводної археології та врегулювання пов'язаних судових спорів ускладнює загальні зусилля з належного збереження такої спадщини.

Окремої поглибленої уваги також заслуговує складна проблема юрисдикції та права власності над підводними культурними об'єктами. Визначити, якій саме державі належать древні затонулі судна, особливо коли йдеться про військові кораблі, надзвичайно складно. Закономірно, що це породжує суперечки між прибережними державами, державами прапора затонулих суден та корінними народами щодо права власності та контролю над такими унікальними культурними артефактами.

Наприклад, справа іспанського галеона Сан-Хосе, затопленого на початку XVIII століття, стала предметом тривалих судових розглядів між Колумбією, Сполученими Штатами та Іспанією, кожна з яких претендує на власність цінного вантажу та артефактів ⁶³. Вирішення таких складних питань власності та юрисдикції є ключовим для забезпечення належної опіки та збереження цих культурних скарбів. Ці непрості питання потребують врегулювання на основі дипломатичних переговорів, взаємних компромісів та пошуку обґрунтованих рішень.

Складнощі також викликають об'єкти корабельних аварій 20 ст. Управління та захист корабельних аварій періоду Другої світової війни (Другої світової війни) є надзвичайно складним завданням, що зумовлено різним ставленням зацікавлених сторін до них. Ці аварії часто є могилами,

⁶³ The fierce battle over the 'Holy Grail' of shipwrecks: 03.10.2024. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/ckgn18xl3j7o>

що мають велике значення для родичів загиблих, а також являють собою цінну історичну та археологічну інформацію. Водночас, вони можуть бути джерелом фінансової вигоди для "шукачів скарбів" та становити загрозу для навколишнього середовища через витік палива. Великі металеві корабельні аварії минулого століття перебувають під серйозною загрозою. Крім природного зносу, незаконні дії, такі як пошук скарбів, ставлять під загрозу цілісність цих історичних та культурних артефактів. Для ефективного захисту цієї спадщини необхідні скоординовані міжнародні зусилля, удосконалення законодавства та цільові кроки з управління та моніторингу. Лише такий всебічний підхід допоможе зберегти ці безцінні свідчення минулого для майбутніх поколінь ⁶⁴.

Незважаючи на те, що ці корабельні аварії є важливою частиною історії та культурної спадщини людства, вони стикаються із серйозними проблемами у своєму збереженні та захисті. З одного боку, вони мають великий емоційний і меморіальний зміст для родичів загиблих, з іншого - можуть розглядатися як комерційно привабливі об'єкти "полювання на скарби". Крім того, деякі з них становлять екологічну загрозу через можливе забруднення навколишнього середовища.

Ці розбіжності у ставленні та цінностях, що прикріплюються до таких об'єктів, породжують значні правові та юрисдикційні проблеми. Відсутність узгодженого міжнародного законодавства та механізмів правозастосування ускладнює вирішення суперечок між країнами щодо права власності та контролю над затонулими кораблями. Це, у свою чергу, негативно впливає на зусилля з управління та захисту цих культурних пам'яток.

Ще одним серйозним викликом є забезпечення ефективного управління та збереження цих об'єктів. Регулювання відвідування, запобігання забрудненню, моніторинг пошкоджень - усі ці завдання потребують значних

⁶⁴ Martin R. Manders. The issues with large metal wrecks from the 20th century. *Heritage under water at risk. Challenges, Threats, Solutions*. ICOMOS & IUCN. 2022. P. 73-76.

ресурсів та координації зусиль, часто за умов обмеженого фінансування та розрізненого законодавства.

Також слід окреслити певні проблеми, пов'язані з урбанізацією. Значна частина сучасного життя тісно пов'язана з морським середовищем, але з цим зростанням взаємозв'язку виникли серйозні проблеми, що впливають на підводну культурну спадщину. Ці проблеми проявляються в різних аспектах, як прямо, так і опосередковано, та серйозно загрожують збереженню цих цінних історичних та археологічних об'єктів.

Зі зростанням кількості людей, що проживають в прибережних районах, почалося інтенсивне заселення берегової лінії. Це спричинило значні зміни в прибережних зонах, включаючи будівництво портів, пірсів, готелів та інших об'єктів інфраструктури. На жаль, ці дії часто призводили до знищення або пошкодження археологічних об'єктів, затоплених під водою.

Наприклад, в Монако територія, на якій розташований стадіон Фонв'єй, була заповнена після 1955 року, перетворившись на суцільний масив, що негативно вплинув на древній підводний ландшафт. Аналогічні приклади спостерігаються і в інших регіонах, таких як Дубай, де зведення штучних островів призвело до затоплення значних культурних пам'яток⁶⁵.

Така урбанізація прибережних територій не лише знищує унікальні підводні об'єкти, а й порушує їх природне середовище. Наприклад, будівництво дамб може призвести до створення штучних озер, де раніше були доісторичні поселення. Це ставить під загрозу їхню цілісність та можливість їх дослідження.

Крім фізичного руйнування, урбанізація також має опосередковані негативні наслідки для підводної культурної спадщини. Наприклад, розвиток водного туризму, особливо дайвінгу, може створювати додатковий тиск на археологічні об'єкти, що знаходяться під водою. Недостатньо підготовлені дайвери можуть випадково пошкодити ці крихкі свідчення минулого.

⁶⁵ Hakan O. Underwater cultural heritage at risk: problems related to urbanization. *Heritage under water at risk. Challenges, Threats, Solutions*. ICOMOS & ICUCH. 2022. P. 77-82.

Ще одним прикладом є розвиток прибережного рибальства. Методи, такі як донне траління, можуть завдавати шкоди підводним культурним об'єктам. Крім того, зростаюче забруднення морського середовища через скидання промислових відходів і побутового сміття становить серйозну загрозу для збереженості цих унікальних артефактів.

Урбанізація прибережних територій, безумовно, становить значну загрозу для підводної культурної спадщини людства. Як безпосередній фізичний вплив у вигляді нового будівництва, так і опосередковані наслідки, пов'язані з туризмом та забрудненням, ставлять під загрозу цілісність і збереженість цих важливих історичних та археологічних свідчень.

Визнано, що прогнозовані зміни клімату та погоди також матимуть істотний вплив на прибережну та підводну культурну спадщину, особливо на ті об'єкти, які розташовані у мілководних районах.

ЮНЕСКО зазначає, що: “Зміни навколишнього середовища, такі як зміна клімату, посилення ерозії та поточні зміни, можуть становити загрозу для об'єктів підводної культурної спадщини. З іншого боку, підводна культурна спадщина може розповісти нам багато про історичну зміну клімату, яка вплинула на життя наших предків. Сьогодні цунамі, прибережна ерозія та підвищення температури води становлять загрозу для об'єктів підводної культурної спадщини”⁶⁶.

Існують занепокоєння, що океанічна кислотність збільшить швидкість корозії металевих затонулих кораблів і посилить ерозію кам'яних споруд, таких як занурені стародавні порти. Як наслідок екологічного ризику, природна та культурна спадщина зазнаватиме зростаючої небезпеки забруднення через тисячі корабельних аварій часів Першої та Другої світових воєн, які й досі містять паливо чи інші токсичні вантажі. Оцінюється, що кількість нафти, що досі міститься в цих судах, становить від 2,5 до 20 мільйонів тонн. Кислотність у поєднанні з іншими океанічними процесами може посилити ерозію цих кораблів, що збільшить ризик структурної

⁶⁶ UN Decade of Ocean Sciences for Sustainable Development (2021-2030). URL: <https://oceansdecade.org>

руйнації їхніх паливних бункерів; ці затонулі судна описуються як "тикаючі бомби"⁶⁷.

Отже, охорона підводної культурної спадщини людства стикається із серйозними, багатогранними викликами, які вимагають комплексного підходу для ефективного вирішення. Ці проблеми можна узагальнити в кількох ключових напрямках.

По-перше, існує критична необхідність у вдосконаленні міжнародно-правової бази. Поточні міжнародні документи, такі як Конвенція ООН з морського права 1982 року, виявилися вкрай неефективними для захисту підводних культурних об'єктів. Вони надають пріоритет нормам морського рятувального права, замість зобов'язань держав щодо збереження цієї спадщини. Хоча Конвенція ЮНЕСКО 2001 року є кроком вперед, вона все ще являє собою компромісний документ, критикований за недостатню оперативність протидії "індустрії скарбошукачів". Тому вдосконалення міжнародно-правової бази залишається ключовим пріоритетом.

Додатковою серйозною проблемою є значні розбіжності в національних законодавствах різних країн. Одні держави застосовують традиційні підходи законодавства про наземну культурну спадщину, інші - норми морського рятувального права. Ці фундаментальні відмінності ускладнюють напрацювання єдиних стандартів та механізмів захисту, особливо в спірних морських районах між прибережними державами.

Не менш важливим викликом є стрімкий технологічний прогрес та комерціалізація сфери підводної археології. Сучасні технології картографування, занурення та дистанційного управління надали приватним особам і компаніям безпрецедентний доступ до підводного світу. На жаль, багато з них займаються "полюванням на скарби", руйнуючи унікальні археологічні об'єкти заради короткострокової вигоди. Надзвичайно висока

⁶⁷ Hafner A., Underwood J. Introduction to the impact of climate change on underwater cultural heritage and the Decade of Ocean Science for Sustainable Development 2021-2030. *Heritage under water at risk. Challenges, Threats, Solutions*. ICOMOS & ICUCH. 2022. P. 118-125.

вартість підводної археології та судових розглядів також ускладнює загальні зусилля із збереження.

Окремої уваги потребує проблема юрисдикції та права власності над затонулими кораблями, особливо стародавніми та військовими судами. Визначити належність таких об'єктів є надзвичайно складним завданням, що породжує суперечки між прибережними державами, державами прапора та корінними народами. Вирішення цих питань вимагає дипломатичних переговорів та компромісів.

Таким чином, ефективне збереження підводної культурної спадщини потребує скоординованих зусиль міжнародної спільноти. Це включає вдосконалення правової бази, гармонізацію національного законодавства, посилення контролю над комерційною діяльністю, а також налагодження співпраці між усіма заінтересованими сторонами. Лише комплексний підхід, який враховує ці різноманітні виклики, зможе забезпечити належний захист і передачу цієї безцінної спадщини майбутнім поколінням.

4.2 Шляхи вдосконалення правового режиму охорони підводної культурної спадщини в Україні та у світі

Охорона UCH постає складним та багатограним завданням, що вимагає комплексного підходу. Проаналізувавши ключові проблеми у цій сфері, розглянемо основні напрями вдосконалення правового регулювання як в Україні, так і в міжнародному контексті.

Першочерговим завданням є удосконалення міжнародно-правової бази.

Як зазначалося, існуючі міжнародні конвенції, такі як Конвенція ООН з морського права 1982 року та Конвенція ЮНЕСКО 2001 року, попри їх важливість, мають суттєві недоліки, що ускладнюють ефективну охорону UCH.

Конвенція ООН з морського права 1982 року, хоча і встановлює деякі загальні принципи щодо захисту археологічних та історичних об'єктів,

знайдених у морі, надає пріоритет традиційним підходам морського рятувального права. Це суперечить завданням збереження UCH, оскільки такі підходи часто призводять до комерційної експлуатації підводних артефактів без належного наукового документування.

Необхідно переглянути відповідні положення Конвенції ООН з морського права, чітко визначивши зобов'язання держав щодо охорони UCH незалежно від статусу об'єктів (як затонулих військових кораблів, так і приватних суден) та місця їх розташування (у внутрішніх водах, територіальному морі, прилеглий зоні чи виключній економічній зоні). Це дасть змогу усунути колізії між нормами морського права та необхідністю збереження культурних цінностей.

Гармонізація національного законодавства постає другим важливим завданням.

Як ми вже обговорювали, значні розбіжності між підходами різних країн до регулювання охорони UCH ускладнюють вироблення єдиних міжнародних стандартів. Тому гармонізація національного законодавства є ключовим напрямом вдосконалення правового режиму в цій сфері.

Ключовим завданням тут є забезпечення того, щоб кожна держава, ратифікувавши основні міжнародні договори, такі як Конвенція ЮНЕСКО 2001 року, розробила власне комплексне спеціальне законодавство про охорону UCH. Таке законодавство має охоплювати питання права власності на підводні культурні об'єкти, визначення юрисдикції держав, порядку проведення підводних археологічних робіт, механізмів кримінальної відповідальності за посягання, фінансування охоронних заходів тощо.

Наприклад, Франція, Італія та Хорватія створили досить ефективні національні системи регулювання UCH, які можуть слугувати взірцевими моделями. Франція заснувала спеціалізований Департамент підводних та підводно-археологічних досліджень (DRASSM), якому надала широкі повноваження в цій сфері. Італія доповнила свій Кодекс культурної спадщини

окремими нормами щодо УСН. А Хорватія запровадила жорстку дозвільну систему для будь-яких підводних робіт.

Для України це означає необхідність прийняття окремого профільного закону про УСН, який би комплексно врегулював цю сферу відповідно до вимог Конвенції 2001 року. Поточне фрагментарне регулювання у Законі "Про охорону культурної спадщини" та деяких інших актах не забезпечує належного правового режиму. Новий спеціальний закон дасть можливість чітко визначити правові механізми захисту УСН, повноваження органів влади, порядок проведення досліджень та збереження об'єктів.

Окрема увага має бути приділена вдосконаленню кримінально-правового захисту УСН в Україні. Наявні норми Кримінального кодексу щодо посягань на об'єкти культурної спадщини не повною мірою охоплюють специфіку злочинів проти підводної спадщини. Тому необхідно чітко криміналізувати всі форми незаконних дій стосовно УСН, забезпечивши невідворотність суворого покарання.

Таким чином, гармонізація національних законодавств держав-учасниць основних міжнародних угод у сфері УСН є важливим напрямом зміцнення правового режиму охорони. Це дасть змогу уніфікувати підходи, усунути колізії та створити чіткі, зрозумілі правила гри для всіх суб'єктів у цій галузі.

Укріплення інституційної та ресурсної бази є не менш важливим.

Ефективна охорона УСН вимагає не лише належної правової основи, а й потужної інституційної структури на національному рівні. Більшість провідних країн у цій сфері спираються на діяльність спеціалізованих відомств, наділених широкими повноваженнями.

Наприклад, у Франції функціонує Департамент підводних та підводно-археологічних досліджень (DRASSM), який відповідає за всі підводні археологічні роботи у французьких морських водах. В Італії ключову роль відіграє Інститут консервації та реставрації (ISCR) зі своїм Відділом підводних археологічних досліджень. А в Хорватії координаційним центром є Міжнародний центр підводної археології в Задарі.

Україна ж поки що спирається на Департамент підводної спадщини Інституту археології НАН України як головний науковий та координаційний орган у цій сфері. Для посилення інституційного забезпечення важливо надати цьому підрозділу статус національного агентства з охорони UCH, розширити його штат, матеріально-технічну базу та інструменти впливу.

Окрім того, необхідно забезпечити тісну міжвідомчу координацію зусиль. До процесу охорони UCH в Україні слід активніше залучати такі відомства, як Військово-Морські Сили, Державна прикордонна служба, Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. Створення спеціалізованого міжвідомчого координаційного органу, на кшталт Національної ради з охорони підводної культурної спадщини, могло б стати ефективним механізмом такої співпраці.

Не менш важливим є питання належного фінансування заходів із виявлення, дослідження та збереження UCH. Світовий досвід показує, що ці завдання потребують стабільного та достатнього бюджетного фінансування, яке може доповнюватися ресурсами міжнародних організацій та донорських програм. В Україні необхідно передбачити окремий рядок витрат на охорону UCH у державному бюджеті, запровадивши також механізми публічно-приватного партнерства.

Таким чином, укріплення інституційної та ресурсної бази охорони UCH, шляхом створення спеціалізованих державних органів, налагодження міжвідомчої взаємодії та забезпечення належного фінансування, стане важливим кроком на шляху вдосконалення правового режиму в цій сфері. Це дасть змогу консолідувати зусилля різних суб'єктів та підвищити ефективність практичної реалізації охоронних заходів.

Розвиток наукової та технологічної бази є фундаментом для захист UCH. Адже підводна археологія вимагає міждисциплінарних досліджень, об'єднуючи зусилля фахівців різних галузей - археологів, істориків, океанологів, інженерів, хіміків та інших.

Важливим завданням є розвиток наукової інфраструктури та підготовка висококваліфікованих кадрів у сфері підводної археології та консервації артефактів. Розширення мережі профільних наукових установ, оновлення їх лабораторної бази, запровадження спеціалізованих освітніх програм - все це сприятиме зміцненню наукового потенціалу в галузі охорони UCH.

Паралельно необхідно стимулювати впровадження передових технологій у практику підводних досліджень та моніторингу стану UCH. Використання безпілотних підводних апаратів, акустичних методів картографування, 3D-моделювання, систем екологічного контролю значно розширює можливості виявлення, документування та збереження підводних археологічних об'єктів.

Наприклад, Італійський інститут консервації та реставрації (ISCR) реалізує інноваційний проект MUSAS, спрямований на розробку інтегрованої надрегіональної моделі моніторингу та популяризації UCH. Цей проект поєднує створення віртуального музею підводної археології, впровадження передових методів тривимірного документування об'єктів та розробку мережі сенсорів для екологічного контролю.

Окремим важливим напрямом є розвиток інформаційних систем та баз даних про UCH. Створення єдиних національних та міжнародних реєстрів підводних культурних об'єктів, доступних для науковців та громадськості, сприятиме їх кращому обліку, моніторингу загроз та координації охоронних заходів.

Розвиток наукової та технологічної бази, залучення інноваційних методів дослідження, документування та моніторингу UCH, а також розбудова інформаційних систем - всі ці складові стануть важливою основою для вдосконалення правового режиму охорони підводної культурної спадщини.

Активізація міжнародного співробітництва є безсумнівно актуальним питанням.

Охорона УСН є спільним завданням всього людства, що вимагає тісної міжнародної співпраці. Тому активізація ролі профільних міжнародних організацій та розвиток багатостороннього співробітництва держав постають ключовими напрямками вдосконалення правового режиму в цій сфері.

Центральне місце тут займає діяльність ЮНЕСКО та її спеціалізованих органів, створених у рамках Конвенції 2001 року. Зокрема, Нарада держав-учасниць та Консультативний науково-технічний орган відіграють важливу роль у розробці та вдосконаленні міжнародних стандартів, обміні досвідом та координації зусиль.

Важливо сприяти збільшенню кількості держав-учасниць Конвенції 2001 року, для чого необхідно активізувати просвітницьку роботу, надавати технічну допомогу тощо. Це дасть змогу зміцнити універсальний характер Конвенції та підвищити ефективність охорони УСН у глобальному масштабі.

Паралельно слід зміцнювати двостороннє та регіональне співробітництво держав у сфері УСН. Укладання міждержавних угод про спільну охорону підводних культурних об'єктів, реалізація спільних наукових експедицій, обмін технологіями та методиками - все це сприятиме підвищенню ефективності заходів на національному рівні.

Окремої уваги потребує розвиток механізмів міжнародно-правової допомоги у протидії незаконній торгівлі УСН. Створення дієвих процедур повернення незаконно вивезених артефактів, обмін інформацією про виявлені об'єкти та підозрювані злочини стане важливим кроком у цьому напрямі.

Загалом, активізація міжнародного співробітництва дасть змогу консолідувати зусилля держав та міжнародних організацій, уніфікувати підходи, обмінюватися передовими практиками та спільно протидіяти загрозам для УСН. Це є невід'ємною складовою вдосконалення правового режиму охорони цієї важливої культурної спадщини людства.

Досить ефективним механізмом є **підвищення обізнаності та залучення громадськості.**

Ефективна охорона UCH неможлива без формування широкої суспільної підтримки та розуміння значення цієї спадщини. Тому просвітницька робота, популяризація знань і залучення громадянського суспільства до охоронних заходів є важливим напрямом вдосконалення правового режиму в цій сфері.

Необхідно запроваджувати освітні програми з UCH для різних цільових аудиторій - від шкільних курсів до підготовки фахівців-археологів та юристів. Розвиток музейних експозицій, видання науково-популярної літератури, проведення публічних лекцій та екскурсій сприятимуть підвищенню обізнаності громадян щодо цінності підводної культурної спадщини.

Залучення місцевих громад прибережних територій до виявлення, документування та охорони підводних об'єктів має велике значення. Розвиток волонтерських ініціатив, співпраця з аквалангістами та рибалками допоможе розширити ресурсну базу охорони UCH.

Окрему увагу слід приділити інформуванню органів влади, судових та правоохоронних органів про важливість охорони UCH. Підвищення їх компетенції та чутливості до цієї проблеми сприятиме ефективнішій протидії злочинам проти підводної спадщини.

Загалом, формування суспільної обізнаності та підтримки охорони UCH, залучення громадськості до практичної реалізації охоронних заходів є важливим напрямом вдосконалення правового режиму в цій сфері. Це сприятиме зміцненню соціальної бази для збереження культурного надбання, що знаходиться під водою.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки:

Підводка культурна спадщина (УСН) являє собою унікальний феномен, що поєднує історичну, культурну, наукову та екологічну цінність. Водне середовище часто виступає природним консервантом, забезпечуючи виняткову збереженість артефактів, особливо органічних матеріалів. Водночас, підводне розташування створює значні виклики для дослідження та збереження об'єктів, вимагаючи застосування спеціального обладнання та технологій.

УСН має складну класифікацію, що включає затонулі судна, авіатехніку, архітектурні споруди, доісторичні об'єкти та інші сліди людської діяльності. Особливу категорію становлять релігійні та ритуальні об'єкти, а також затоплені ландшафти та підводні печери з археологічними знахідками. Згідно з оцінками ЮНЕСКО, в океані знаходиться щонайменше три мільйони стародавніх об'єктів, хоча фактична кількість може бути значно більшою.

Правове регулювання УСН пройшло тривалу еволюцію від традиційних принципів морського права (право першого знахідника та право рятування) до комплексної системи міжнародного захисту. Ключовими етапами стали прийняття Конвенції ООН з морського права 1982 року, Хартії ICOMOS 1996 року та особливо Конвенції ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року, яка встановила всеохоплюючу систему захисту УСН.

Сучасний етап розвитку правового регулювання УСН характеризується активною імплементацією міжнародних норм у національні законодавства, розвитком міжнародного співробітництва та впровадженням освітніх програм. Водночас зберігаються суттєві виклики, пов'язані з фінансуванням охоронних заходів, комерційним тиском та юрисдикційними конфліктами.

Важливо підкреслити екологічне значення УСН, оскільки затонулі об'єкти часто виконують роль штучних рифів, створюючи унікальні екосистеми та сприяючи збереженню морського біорізноманіття. Це вимагає

комплексного підходу до охорони UCH, що враховує як культурні, так і екологічні аспекти.

Ефективний захист UCH потребує подальшого вдосконалення правового регулювання на міжнародному та національному рівнях, розвитку технологій дослідження та консервації, посилення міжнародного співробітництва та підвищення суспільної обізнаності щодо цінності підводної культурної спадщини. Лише такий комплексний підхід дозволить зберегти ці унікальні свідчення людської історії для майбутніх поколінь.

Сучасна система захисту UCH базується на комплексі міжнародно-правових актів, центральне місце серед яких займає Конвенція ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року. Цей документ встановив універсальні стандарти охорони UCH, визначив юрисдикційні межі держав та запровадив механізми міжнародного співробітництва. Важливим доповненням служать Конвенція ООН з морського права 1982 року, Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини 1992 року та Міжнародна хартія ICOMOS 1996 року.

Ключову роль у забезпеченні захисту UCH відіграють міжнародні організації, передусім ЮНЕСКО, яка не лише розробила базовий правовий інструмент, але й забезпечує його імплементацію через діяльність спеціальних органів - Наради держав-учасниць та Консультативного науково-технічного органу. Значний внесок роблять також Міжнародна морська організація (IMO), яка розробила систему особливо вразливих районів моря (PSSA), що можуть включати об'єкти UCH, та ICOMOS, що встановлює професійні стандарти підводної археології.

Аналіз показує, що ефективність міжнародно-правового захисту UCH залежить від кількох ключових факторів: імплементації міжнародних норм у національні законодавства, розвитку міждержавного співробітництва, забезпечення належного фінансування охоронних заходів та підготовки фахівців. Особливого значення набуває координація зусиль різних міжнародних організацій та уникнення дублювання функцій.

Водночас існує ряд проблемних аспектів у сфері захисту UCH: недостатня кількість ратифікацій Конвенції 2001 року, складнощі забезпечення ефективного контролю за діяльністю в морських просторах, загрози від незаконних розкопок та випадкового пошкодження об'єктів. Важливим викликом залишається також розробка уніфікованих підходів до визначення історичної та культурної цінності підводних об'єктів.

На основі аналізу законодавства України та різних держав щодо захисту UCH можна підсумувати, що національно-правове регулювання UCH в Україні характеризується фрагментарністю та незавершеністю, хоча країна приєдналася до Конвенції ЮНЕСКО 2001 року ще у 2006 році. Основними нормативно-правовими актами є Закон України "Про охорону культурної спадщини" та "Про прилеглу зону України", проте вони не забезпечують комплексного регулювання цієї сфери. Потребують удосконалення механізми кримінально-правового захисту UCH та система фінансування охоронних заходів.

На інституційному рівні ключову роль відіграє Департамент підводної спадщини Інституту археології НАНУ, який забезпечує наукові дослідження та облік об'єктів UCH. Реєстр підводної спадщини України містить інформацію про понад 2000 об'єктів, більшість з яких зосереджена в акваторії Чорного моря.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду демонструє різні моделі правового регулювання UCH. Франція створила централізовану систему через DRASSM, Італія впровадила взірцеву модель імплементації Конвенції 2001 року, Хорватія запровадила жорстку дозвільну систему, а Китай розвинув потужну систему охорони UCH попри неучасть у Конвенції.

Спільними тенденціями у провідних країнах є: пріоритет збереження об'єктів *in situ*, створення спеціалізованих інституцій, розвиток технологій документування та моніторингу, залучення громадськості та активізація міжнародного співробітництва. Важливим чинником ефективності є баланс між державним регулюванням та громадською ініціативою.

В умовах російської агресії охорона УСН в Україні набула особливої актуальності через загрози культурній спадщині в Азово-Чорноморському регіоні. Необхідно прийняти окремий закон про УСН, посилити кримінально-правовий захист, відновити науково-дослідну інфраструктуру та активізувати міжнародну співпрацю у цій сфері.

Охорона підводної культурної спадщини є складним і багатограним завданням, що стикається з численними викликами на сучасному етапі. Недосконалість міжнародно-правової бази, розбіжності в національних законодавствах, стрімкий технологічний прогрес та комерціалізація підводної археології, проблеми юрисдикції та права власності на затонулі об'єкти, загрози від урбанізації прибережних територій та зміни клімату - всі ці фактори створюють серйозні перешкоди для ефективного збереження безцінних підводних культурних скарбів людства.

Хоча існуючі міжнародні угоди, такі як Конвенція ООН з морського права 1982 року та Конвенція ЮНЕСКО 2001 року, встановлюють певні принципи охорони підводної спадщини, вони мають суттєві недоліки. Зокрема, вони часто надають пріоритет нормам морського рятувального права над завданнями збереження культурних цінностей і не забезпечують достатньої оперативності протидії "полюванню на скарби".

Крім того, значні розбіжності між підходами різних країн до регулювання цієї сфери ускладнюють вироблення єдиних міжнародних стандартів. Деякі держави застосовують до підводних об'єктів традиційні норми про наземну спадщину, інші - правила морського права, що породжує колізії та прогалини в охороні, особливо у спірних морських районах.

Прогрес технологій картографування та занурення відкрив небачений раніше доступ до підводного світу, що призвело до активізації як наукових досліджень, так і комерційної експлуатації затонулих об'єктів. На жаль, прагнення до наживи часто переважає над завданнями збереження історичної пам'яті. Визначення належності древніх затонулих суден породжує суперечки між державами та корінними народами.

Окремої уваги заслуговують загрози від урбанізації узбережжя, яка призводить до знищення або пошкодження підводних пам'яток внаслідок забудови, забруднення та неконтрольованого туризму. А прогнозовані кліматичні зміни, підвищення температури та кислотності океану можуть катастрофічно вплинути на крихкі підводні об'єкти.

Отже, вирішення проблеми вимагає комплексного підходу на всіх рівнях. На міжнародному рівні необхідно вдосконалити правову базу, чітко визначивши зобов'язання держав щодо охорони підводної спадщини незалежно від статусу та місцезнаходження об'єктів. Потрібно усунути пріоритет комерційних інтересів над культурними цінностями.

На національному рівні слід забезпечити гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами через прийняття спеціальних законів про підводну спадщину. Вони мають комплексно врегулювати питання права власності, юрисдикції, порядку досліджень, відповідальності за правопорушення тощо. Зокрема, Україні потрібно прийняти окремий закон, який усуне поточну фрагментарність регулювання. Важливо також посилити кримінально-правовий захист від незаконних посягань.

Наступним напрямом є укріплення інституційних механізмів через створення спеціалізованих органів з чітким розподілом повноважень та належним фінансуванням. Розвиток наукової та технологічної бази, впровадження інноваційних методів дослідження та моніторингу стану об'єктів розширить можливості виявлення та збереження підводних пам'яток.

Нарешті, охорона підводної спадщини неможлива без широкої суспільної підтримки, тому потрібно активізувати просвітницьку роботу, залучати громадськість до практичних заходів та міжнародного співробітництва в цій сфері.

Лише об'єднавши зусилля міжнародної спільноти, удосконаливши правові механізми та мобілізувавши людські й технологічні ресурси, ми зможемо подолати наявні виклики та забезпечити збереження безцінних підводних скарбів для прийдешніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Військові дії руйнують життя моря : Повідомлення НАН України від 18 квітня 2022 року. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8971> (дата звернення: 15.11.2024)
2. Воронов С.О. Історія та перспективи підводно-археологічних досліджень в сфері військово-історичної науки і музеєфікації об'єктів підводної культурно спадщини України. *Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах. Сучасний стан та перспективи: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції від 12 листопада 2020 року*. Одеса: Інститут Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія", 2020. С. 93-106.
3. Герасімов В., Рейда Р. і Смирнов О.. Розвідки Чорноморської міжнародної підводної археологічної експедиції ІА НАНУ в акваторії Кінбурнської коси та о. Тендрівська Коса у 2018 р.: *I Всеукраїнський археологічний з'їзд: програма роботи та анотації доповідей (Ніжин, 23–25 листопада 2018 р.)*. Київ: ІА НАНУ, 2018. с. 109–110.
4. Герасімов В., Рейда Р. і Смирнов О., Дослідження Чорноморської міжнародної підводної археологічної експедиції ІА НАН України. *Археологічні дослідження в Україні*. Київ: ІА НАН України, 2020. с. 212–214.
5. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143), Валетта, 16 січня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text (дата звернення: 25.11.2024)
6. Єдине в Україні науково-дослідне судно, яке простоювало з 2010 року, почали ремонтувати : 16.11.2018. URL: <http://surl.li/kkeiy> (дата звернення: 15.11.2024)
7. З Одеси в Антарктику вирушило науково-дослідне судно «Ноосфера». 28.01.2022. URL: <http://surl.li/kkgev> (дата звернення: 15.11.2024)

8. Краснікова О.В. Підводна культурна спадщина як інструмент реалізації глобальних цілей сталого розвитку ООН. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 164-172.
9. Кучанська Л.С. Предмет злочину, передбаченого статтею 298 кк України: Проблеми визначення. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 125-129.
10. Міжнародна конвенція про рятування. Лондон, 28 квітня 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text (дата звернення: 15.11.2024)
11. Мелько Л.Ф. Спадщина ЮНЕСКО: сутність, структурні компоненти, туристичні можливості. *Географія та туризм*. № 67. 2022. С.3-11.
12. Передане українським науковцям судно «Борис Александров» готується до першого походу у новому статусі : 28.11.2021. URL: <http://surl.li/kkegr> (дата звернення: 15.11.2024).
13. Підводна археологія північного Причорномор'я. Стан та перспективи розвитку : монографія / М. М. Ієвлев, О. В. Чубенко, В. С. Блінцов, А. В. Надточий. Миколаїв : НУК, 2019. 336 с.
14. Підводна культурна спадщина України : 22.08.2018. URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_fondu/231 (дата звернення: 15.11.2024)
15. Про виключну (морську) економічну зону України : Закон України від 16 травня 1995 року № 162/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2024)
16. Про деякі заходи щодо відновлення та розвитку морських наукових досліджень і науково-дослідного флоту : Указ Президента України від 03 грудня 2021 р. № 617/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617/2021#Text> (дата звернення: 15.11.2024)
17. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. No 1805-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1805-14> (дата звернення: 15.11.2024)

18. Про прилеглу зону України : Закон України від 06 грудня 2018 р. No 2641-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19> (дата звернення: 15.11.2024)
19. Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини : Закон України від 20 вересня 2006 р. No 164-V. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-16> (дата звернення: 15.11.2024)
20. Рейда Р. М. Морська археологія в Україні : здобутки, проблеми, перспективи. *Археологічні студії: здобутки та перспективи 2022: тези конференції, 27 січня 2022 року. Київ : НаУКМА, 2022. С. 82-90.*
21. Уська У.Р. Конвенції ЮНЕСКО як базова складова національної системи правового регулювання пам'яткоохоронної діяльності: понятійно термінологічний аспект. *Historical and Cultural Studies*. Vol. 1, No. 1, 2014. P.101–105.
22. Act of France No. 89-874 of 1 December 1989 concerning Maritime Cultural Assets and amending the Act of 27 September 1941 Regulating Archaeological Excavations of 1 December 1989. URL: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/FRA_1989_Act.pdf (дата звернення: 15.11.2024)
23. Act on the protection and preservation of cultural objects: House of Representatives of the Croatian Parliament. 18 June 1999. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/act-on-the-protection-and-preservation-of-cultural-goods_html/Act_not_consolidated.pdf (дата звернення: 15.11.2024)
24. Belasus M.. The Great Northern War underwater: A Swedish ship barrier of 1715 in Northeast Germany. *Historical Archaeology in Central Europe*. No. 10, 2013. URL: https://www.academia.edu/14143380/The_Great_Northern_War_underwater_A_Swedish_ship_barrier_of_1715_in_Northeast_Germany (дата звернення: 15.11.2024)

25. Beltrame C., Costa E., Gay G. Deep Water Archaeology in Italy and in the Tyrrhenian Sea. *Heritage*. 2022, Vol. 5, P. 2106-2122. <https://doi.org/10.3390/heritage5030110> (дата звернення: 15.11.2024)
26. Charter On The Protection And Management Of Underwater Cultural Heritage. Sofia, October 1996. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/underwater_e.pdf (дата звернення: 15.11.2024)
27. Code of the Cultural and Landscape Heritage: Legislative Decree of Italy no. 42 of 22 January 2004. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwitvpf6vP2JAXWqQlUIHWu7EQcQFnoECDAQAQ&url=https%3A%2F%2Fwhc.unesco.org%2Fdocument%2F155711&usg=AOvVaw3bz6YVMb7zAGCuvNoEbuY_&opi=89978449 (дата звернення: 15.11.2024)
28. Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone. Geneva, 29 April 1958. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1964/11/19641122%2002-14%20AM/Ch_XXI_01_2_3_4_5p.pdf (дата звернення: 15.11.2024)
29. Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Paris, 2 November 2001. URL: https://wipo.lex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/en/unesco8/trt_unesco8.pdf (дата звернення: 15.11.2024)
30. Cultural Relics Protection Law of the People's Republic of China adopted and effective Nov. 19, 1982. URL: <https://npcobserver.com/legislation/cultural-relics-protection-law/> (дата звернення: 15.11.2024)
31. Kim B. & Murray R. International Law of Underwater Cultural Heritage: Understanding the Challenges. *Springer Cham*. 2022. 710 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-10568-5> (дата звернення: 15.11.2024)
32. Cosquer: the Prehistoric Cave Under the Sea. Cosquer Mediterranee. URL: <https://www.grotte-cosquer.com/en/visit-the-cosquer-cave/> (дата звернення: 15.11.2024)

33. Delaney A.E., Frangoudes K. Coastal and maritime cultural heritage: from the European Union to East Asia and Latin America. *Maritime Studies*. 2024. Vol. 23. 26 p. <https://doi.org/10.1007/s40152-024-00369-x> (дата звернення: 15.11.2024)
34. Makmur D.S., Nur M., Muda K.T.. Preservation of underwater cultural heritage: utilization of Lockheed P-38 lightning aircraft in Lae-Lae Island waters as a diving attraction. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Volume 575, The 2nd International Conference of Interdisciplinary Research on Green Environmental Approach for Sustainable Development 25 June 2020, Gedung Pasca Sarjana, Indonesia*. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/575/1/012074> (дата звернення: 15.11.2024)
35. Ferreira da Silva M., Macias J. V., Taylor S., Ferguson L., Sousa, L. P., Lamers M., Flannery W., and Martins F. Tourism and coastal & maritime cultural heritage: a dual relation. *Journal of Tourism and Cultural Change*. 2022. Vol. 20(6). P. 806–826.
36. French Heritage Code. (consolidated version as of November 25, 2018). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/18525> (дата звернення: 15.11.2024)
37. Giorgallis A. The Legal Protection of Underwater Cultural Heritage A Perspective from the Republic of Cyprus. *International Journal of Cultural Property*. 2024. Vol. 10. P. 1-22.
38. Hafner A., Underwood J. Introduction to the impact of climate change on underwater cultural heritage and the Decade of Ocean Science for Sustainable Development 2021-2030. *Heritage under water at risk. Challenges, Threats, Solutions. ICOMOS & ICUCH*. 2022. P. 118-125.
39. Hakan O. Underwater cultural heritage at risk: problems related to urbanization. *Heritage under water at risk. Challenges, Threats, Solutions. ICOMOS & ICUCH*. 2022. P. 77-82.

40. Huayou Z., & Huaifeng R. Protection of Underwater Cultural Heritage in the South China Sea and Regional Cooperation. *Recent Developments in the Law of the Sea and China*. Leiden, The Netherlands: Brill Nijhoff. 2006. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004148413.i-516.141>
41. Iwabuchi A. On the Frontline of Climate Change: The Underwater Cultural Heritage of Stone Tidal Weirs. *Blue Papers*, Vol.1, No. 1, 2022. P. 88-95. DOI : <https://doi.org/10.58981/bluepapers.2022.1.09> (дата звернення: 15.11.2024)
42. Jing Y. Protection of underwater cultural heritage in China: new developments. *International Journal of Cultural Policy*. 2017. 25(6). P. 756–764. <https://doi.org/10.1080/10286632.2017.1372753> (дата звернення: 15.11.2024)
43. Krumholz J. S., Brennan M. L., Fishing for common ground: Investigations of the impact of trawling on ancient shipwreck sites uncovers a potential for management synergy, *Marine Policy*, Volume 61, 2015, Pages 127-133.
44. Meyer-Kaiser K. S., Mires C. H. Underwater cultural heritage is integral to marine ecosystems, *Trends in Ecology & Evolution*, Volume 37, Issue 10, 2022, Pages 815-818.
45. Krumholz J.S. and Brennan M. L. Fishing for common ground: Investigations of the impact of trawling on ancient shipwreck sites uncovers a potential for management synergy, *Marine Policy*, Volume 61, 2015, Pages 127-133
46. Kunda I. Report on the Legal Regulation of Cultural Heritage in Croatia. *HEURIGHT Project: the Right to Cultural Heritage, Its Protection and Enforcement through Cooperation in the European Union*. 2018. URL: https://www.academia.edu/37713248/Report_on_the_Legal_Regulation_of_Cultural_Heritage_in_Croatia (дата звернення: 15.11.2024)
47. Li X., Chang Y.C.. A step closer to the convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage 2001: China's latest efforts in regulation. *Marine Policy*. Volume 147. 2023. P. 105346. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0308597X22003931#:~:tex>

t=China%20has%20not%20yet%20signed,and%20actions%20toward%20UCH%20protection. (дата звернення: 15.11.2024)

48. L'Hour M. The French Department of Underwater Archaeology: A Brief Overview, *European Journal of Archaeology*. 2012. Vol. 15(2), pp. 275–284. doi:10.1179/1461957112Y.0000000015 (дата звернення: 15.11.2024)

49. Manders M.R. The issues with large metal wrecks from the 20th century. *Heritage under water at risk. Challenges, Threats, Solutions. ICOMOS & ICUCH*. 2022. P. 73-76.

50. Manders M. R. Changing Sea Conditions as a Threat to Our Underwater Cultural Heritage. *Blue Papers*, 2024. Vol. 3(1). <https://doi.org/10.58981/bluepapers.2024.1.08>

51. Maritime Traffic Safety Law of the People's Republic of China. 1984. URL: <http://www.asianlii.org/cn/legis/cen/laws/mtsl239/#:~:text=Article%201.,and%20interests%20of%20the%20state>. (дата звернення: 15.11.2024)

52. Nafziger J.A. The UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: Its Growing Influence. *Journal of Maritime Law and Commerce*. 2019. Vol. 49, no. 3. P. 371–400.

53. Nie B. On the International Legal Protection of Underwater Cultural Heritage. *China Oceans Law Review*. No. 2, 2015. P. 300-323. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/41460226.pdf> (дата звернення: 15.11.2024)

54. Old British Cruiser sunk as Block ships in the Zeebrugge Canal entrance Belgium. URL: <https://www.flickr.com/photos/16118167@N04/51015677770/> (дата звернення: 15.11.2024)

55. Operational Guidelines for the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: Resolution 6 / MSP 4 and Resolution 8 /MSP 5. August 2015. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234177> (дата звернення: 15.11.2024)

56. Perez-Alvaro E. and Forrest C. Maritime Archaeology and Underwater Cultural Heritage in the Disputed South China Sea, *International Journal of*

Cultural Property, 2018. Vol. 25 (3), P. 375–401. doi:10.1017/S0940739118000176. (дата звернення: 15.11.2024)

57. Perez-Alvaro E. Underwater Cultural Heritage: Ethical Concepts and Practical Challenges. May, 2019. (e-Book). P. 5. URL : <https://doi.org/10.4324/9780429467820> (дата звернення: 15.11.2024)

58. Puspitawati D., Wardana R.. IMO's Guidelines on Particular Sensitive Sea Areas toward the Protection of Underwater Cultural Heritage. *Media Iuris*. № 5. 2022. P. 21-40.

59. Regulations of the People's Republic of China concerning the administration of the work for the protection of underwater cultural relics. October 20, 1989. URL: <http://www.asianlii.org/cn/legis/cen/laws/rctaotwftpoucr1005/> (дата звернення: 15.11.2024)

60. Relations with Marine-related Programmes of UNESCO.2008: IOC Secretariat. IOC/EC-XLI/2 Annex 7. URL: <http://surl.li/lfmsh> (дата звернення: 15.11.2024)

61. Revised Guidelines For The Identification And Designation Of Particularly Sensitive Sea Areas: IMO Resolution A.982(24), adopted on 1 December 2005. URL: <https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/Environment/Documents/A24-Res.982.pdf> (дата звернення: 15.11.2024)

62. Rules of Procedure of the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage 2019a: UNESCO. 2019. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372668> (дата звернення: 15.11.2024)

63. Rogelja N. C., Bofulin M., and Pipan P. Fish stories between past and future: Competing and complementary heritage imaginaries in the Northeast Adriatic. *Maritime Studies*. 2023. Vol. 22, 38 p.. <https://doi.org/10.1007/s40152-023-00327-z>. (дата звернення: 15.11.2024)

64. Scovazzi T.. Underwater Cultural Heritage: International Law Regime. *Encyclopedia of Global Archaeology*. 2020. P.10791-10795.

65. Seaheng. ExploreNorfolkUK. URL:
<https://www.explorenorfolkuk.co.uk/seahenge.html> (дата звернення: 15.11.2024)
66. Statutes of the Scientific and Technical Advisory Body to the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. 2019b: UNESCO. 2019. URL:
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372669> (дата звернення: 15.11.2024)
67. The fierce battle over the 'Holy Grail' of shipwrecks: 03.10.2024. URL:
<https://www.bbc.com/news/articles/ckgn18xl3j7o> (дата звернення: 15.11.2024)
68. Turner L. 100 bottles of champagne found in 19th Century wreck. BBC News . 25 July, 2024. URL: <https://bbc.com/news/articles/c51y85ern11o> (дата звернення: 15.11.2024)
69. UN Decade of Ocean Sciences for Sustainable Development (2021-2030). URL: <https://oceandecade.org> (дата звернення: 15.11.2024)
70. United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bei, 1982. URL:
https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
(дата звернення: 15.11.2024)